Skolevæsenet i Sønderborg fra reformationen til 1864^{*)}.

Af Aage Bonde.

Formålet med denne afhandling har været at redegøre for den udvikling, som skolevæsenet i en af landsdelens mindre købstæder har været underkastet, og som på forskellig måde afviger fra udviklingen både i de større sønderjydske købstæder og i købstæder af tilsvarende størrelse i kongeriget. Da emnet ikke tidligere har været gjort til genstand for dyberegaaende undersøgelser, har jeg ment det forsvarligt dels at gå ret vidt i medtagelsen af enkeltheder, dels at begrænse undersøgelsen til kun at omfatte den foreliggende købstads skolehistorie. Forhåbentlig vil der senere vise sig lejlighed til at give en mere oversigtsmæssig fremstilling af det samlede sønderjyske købstadskolevæsens historie.

I.

Fra reformationen til slutningen af det 18. århundrede.

Om det middelalderlige skolevæsen i Sønderborg haves ingen oplysninger. Middelalderens købstadskoler falder i to store grupper. På den ene side de gejstlige skoler — *kloster- eller domskoler* — hvis hovedformål var at uddanne præster, og hvis undervisning foregik på latin; på den anden side de af borgerskabet oprettede skoler — i almindelighed kaldet *regne- og skriveskoler* eller danske (subs. tyske) skoler — hvor undervisningen meddeltes på modersmålet (eller på tysk) og omfat-

^{*)} Til studier vedr. sønderjysk skolehistorie har jeg modtaget understøttelse fra »Den grevelige Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse«, hvorfor jeg bringer den min ærbødige tak. — For hjælp og vejledning ved afhandlingens udarbejdelse er jeg hr. arkivar cand. mag. Johan Hvidtfeldt megen tak skyldig.

tede fag, der havde praktisk betydning for borgerskabets børn.¹⁾ Gejstlige skoler har der næppe nogensinde eksisteret i Sønderborg; derimod kan man ikke se bort fra, at byens førende borgere i slutningen af middelalderen kan have opretholdt en tysk skole. Nogen synderlig betydning har den dog næppe haft, og den har i hvert fald kun været besøgt af en ubetydelig del af byens børn.

Det er først med reformationen, at der skabes et virkeligt ordnet købstadskolevæsen. For Sønderjyllands vedkommende sker det ved kirkeordinansen af 1542, der påbyder oprettelsen af latinskoler i alle købstæder og flækker.²⁾ Og har Sønderborg ikke i middelalderen haft et synderligt udviklet skolevæsen, er byen i så henseende efter reformationen kommet hurtigt med, idet dens „kirke- og skoletjenere“ omtales så tidligt som 1550. De havde ikke deres nødtørftige underhold, hvorfor kong Christian 3. den 13. marts nævnte år henlægger indtægterne af det evige vikarie ved Maria-alteret i Skt. Jørgens kapellet i Sønderborg til underhold for præst og skolemester.³⁾ 1571 konfirmerer og udvider kongens enke, dronning Dorothea, dette gavebrev, samtidig med at hun henlægger renterne af et uopsigeligt lån på 2400 mark til byen Lübeck til underhold for byens kapellan og skolemester.⁴⁾ 1603 testamenterer Erich Matzen yderligere 100 mark til fattige studenter fra Sønderborg.⁵⁾

Disse dotationer er vidnesbyrd om, at der har eksisteret et ordnet skolevæsen i byen fra midten af det 16. århundrede, og at det fra begyndelsen har været omfattet med stor interesse.

¹⁾ Om det middelalderlige købstadskolevæsen jfr. Niels Bang: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie, s. 30 f. og Chr. Buur: Bidrag til Undervisningens Historie i Middelalderen og under Humanismens og Reformationens Indflydelse, s. 15 f.

²⁾ F. M. Rendtorff: Die schleswig-holsteinischen Schulordnungen vom 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts (Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. 1. række 2. hft.), s. 11.

³⁻⁵⁾ Sønderborg præstearkiv. Kirkeinventar fra 1763. (Hvor intet andet er anført, hidrører de i det følgende citerede arkivalier fra landsarkivet i Aabenraa).

Udover en indførelse i byens kirkeregnskabsbog, der oplyser, at der i 1590 blev opført en ny skolebygning,⁶⁾ savnes imidlertid nærmere oplysninger om skolevæsenet i de første 150 år af dets historie. Vor viden om skolevæsenets hele indretning og virke i dette tidsrum er derfor højst mangelfuld.

Kirkeordinansen af 1542 skelner mellem mindre, større og helt store *latinskoler*. De mindre skoler med 2 lærere skal inddeles i 3 klasser, de større med 3 lærere i 4 klasser, og de helt store — nærmest kun kapitelskolen i Slesvig — i 5 klasser.⁷⁾ Hvor mange klasser og lærere latinskolen i Sønderborg oprindelig har haft lader sig ikke fastslå; i hele den periode, hvorfra der haves oplysninger om skolens indretning — dvs. det 18. årh. — havde latinskolen kun to klasser med hver sin lærer, men i det 17. årh. synes der at have virket i det mindste tre lærere ved skolen.⁸⁾ Dette forhold kunde lede til den antagelse, at det er i de første 150 år efter reformationen, at skolen har haft den største søgning; det er sandsynligt, at dette har været tilfældet, men noget sikkert herom kan ikke siges, da der ikke foreligger nogensomhelst oplysninger om elevtallet i denne periode. End ikke antallet af studenter, der fra skolen er dimitteret til universiteterne, kan fastslås, da matriklerne som oftest kun anfører den immatrikuleredes hjemsted og ikke oplyser noget om, hvor den pågældende har gået i skole. Det må dog formodes, at skolens elevtal og specielt antallet af studenter, der er udgået fra skolen, næppe nogensinde har oversteget det minimale, idet skolens opland var meget begrænset: Hele Als med undtagelse af Sønderborg by og Kegnæs sogn — samt i tidsrummet 1676—1730 Nørherreds 5 sogne — hørte til Odense stift, og de unge mennesker herfra synes i det 17. årh. i almindelighed at have søgt til latinskolen i stiftsbyen Odense. De

⁶⁾ Sønderborg præstearkiv. Protokoll der Sonderburger Kirche 1544—1733 (arkivfort. 2. afd. no. 1). Jfr. »Heimatblätter für den Kreis Sonderburg« 5, s. 106.

⁷⁾ Rendtorff: Die schlesw.-holst. Schulordnungen, s. 12 f.

⁸⁾ Aage Dahl: Bidrag til den gamle Sønderborg Latinskoles og dens Lærerstands Historie (Aarsskrift for Sønderborg Statsskole 1931, s. 11 f.).

undtagelser fra denne regel, der foreligger — folk fra Odense stift, der har gået i skole i Sønderborg — opvejes af det antal unge mennesker fra Sønderborg og de under Slesvig stift hørende dele af byens opland, der har gået i skole i Odense.⁹⁾ Der vil utvivlsomt også ved nærmere undersøgelser kunne påvises, at der for *Sundeveds* vedkommende har gjort sig en del konkurrence gældende fra den større Flensborg latinskoles side. Yderligere synes det at have været ret almindeligt, at de mere velhavende borgere i selve byen lod deres børn undervise af huslærere og derefter sendte dem paa større skoler i fremmede byer eller nøjedes med at lade dem få den elementære undervisning i byens skole for derefter at sende dem til større skoler i ind- eller udland.¹⁰⁾ Rådmandssønnen Peter Petræus (f. 1619) sendtes således efter en tid at have gået i fødebyens skole til latinskolen i Stettin og fortsatte senere sine studier på latinskolerne i Lübeck, Kiel og Elbing, og længere hen i århundredet holdt amtsforvalter Peter Brandt i Sønderborg i 6 år huslærer til sine to sønner, hvorefter de sendtes på latinskolen i Wismar.¹¹⁾

Om muligt endnu mere mangelfuld end vor viden om latinskolens ældste historie er vort kendskab til *folkeskolens* oprindelse og første udvikling. I kirkeordinansen affærdiges folkeskolen med flg. passus: „Øvrigheden må sørge for, at de tyske skoler for de drenge, som ikke læser latin, og for pigerne kan eksistere („dat se underholden werden“). Vi forlanger ikke andet, end at man ved siden af anden dygtighed foreholder

⁹⁾ Th. O. Achelis: Die Sonderburger Lateinschule und das Studium der Alsinger. (Archiv für Sippenforschung 6 (1929), s. 210 f.).

¹⁰⁾ Om det almindelige i, at man besøgte flere skoler jfr. O. M. Brasch: Flensborg Latin- og Realskoles Historie I (1566—1797), s. 57.

¹¹⁾ Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. r. 8. bd. (1927), s. 423; Fr. Brandt: Predigt bey Leich.-Begängniss des Hrn. Fr. Brandten auf Hvidkild in Fühnen d. 3. Apr. 1673. 1674 (4°). — En planlagt gennemgang af yderligere ligprædikener med det formål at få konstateret, i hvilke skoler Sønderborgere og Alsinger gik i det 17. årh., umuliggjordes desværre af den evakuering af størstedelen af det kgl. biblioteks ligprædikener, som fandt sted under besættelsen.

sådanne børn begyndelsen til et kristeligt liv“.¹²⁾ De enkelte byer var således fuldstændigt frit stillet m. h. t. indretningen af folkeskolen. — I selv de mindste købstæder i kongeriget var det sædvane, at der opretholdtes folkeskoler uden nogensomhelst forbindelse med de stedlige latinskoler.¹³⁾ Det samme var tilfældet i nogle af de større sønderjyske købstæder, f. eks. i Haderslev og Flensborg.¹⁴⁾ Helt anderledes var forholdet i landsdelens mindre byer. Latin- og folkeskole arbejdede her i den nærmest mulige tilknytning til hinanden, var nærmest at betragte som en enhed. W. C. Matthiä siger i sin „Beschreibung der Kirchenverfassung in den Herzogthümern Schleswig-Holstein“ (1778): „De tyske skoler i byerne er dels forbundet med de latinske, dels skilt fra dem. Forbundet med disse er de, når de kan anses som en klasse i dem. Og det kan de, når de forestås af en til latinskolen knyttet skolekollega. Denne bærer i almindelighed navnet skrive- og regnemester“.¹⁵⁾ Denne skoleform har sin naturlige forklaring i de paagældende byers ringe indbyggertal, der ikke afgav den fornødne økonomiske basis for opretholdelsen af to skoler, og har utvivlsomt sin oprindelse helt tilbage i købstadskolens barndom. For Sønderborgs vedkommende gør det særlige forhold sig gældende, at folkeskolen oprindeligt helt har været inkorporeret i latinskolen. Den forestodes af latinskolens andenlærer, kantoren, og fik først i 1697 sin egen lærer.¹⁶⁾

¹²⁾ Rendtorff: Die schlesw.-holst. Schulordnungen, s. 21. — Hvor intet andet er anført er alle citater i dette og det følgende afsnit oversættelser fra tysk.

¹³⁾ jfr. f. eks. L. Maaløe: Assens gennem 700 Aar, s. 293 f.; A. Thomsen: Holbæk Købstads Historie I, s. 226 f., s. 351 f. og s. 383 f.; C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie, s. 297 f.

¹⁴⁾ Th. O. Achelis: Deutsche und dänische Schulen einer Schleswiger Grenzstadt im Wandel der Jahrhunderte, s. 1 f.; A. C. C. Holdt: Flensburg früher und jetzt, s. 305.

¹⁵⁾ Anf. sted, s. 246.

¹⁶⁾ Kantor A. G. Hoenicka taler 17/1 1763 om den tyske skole, »welche vor nicht allzuvielen Jahren dem Cantori neben der Anweisung zur lateinischen Sprache zu verwalten anvertraut war«. (Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager B. nr. 2-17 B.).

Efter omtalen af den offentlige skole — latin- og folkeskolen — står endnu tilbage at nævne den tredje skoleform i købstæderne. Den offentlige skoles to afdelinger var oprindeligt kun beregnet for drenge. Pigerne var henvist til at få deres undervisning i de såkaldte *bi-* eller *klipsskoler*, der var helt private foretagender, som myndighederne blot førte en vis kontrol med. Ved siden af undervisningen af den kvindelige ungdom havde disse — i hvert fald fra sidste halvdel af det 17. århundrede — også til opgave at forberede drengene til optagelse i den offentlige folkeskole.

De ældste konkrete oplysninger om skolevæsenet i Sønderborg findes i en *skoleanordning* for byen, dateret den 17. decbr. 1697.¹⁷⁾ Det offentlige skolevæsen var på det tidspunkt kommet i forfald — der tales om „dets ualmindelig slette tilstand“ — vistnok navnlig som følge af svigtende tilgang både til latin- og folkeskolen. For at råde bod herpå skal der ifl. anordningen ansættes en særlig lærer ved folkeskolen, ligesom det bestemmes, at skolepengene både i latin- og folkeskolen skal nedsættes til 12 skilling kvartårligt for indenbys og 1 mark kvartårligt for udenbys elever, at fattige forældre kan få deres børn gratis undervist ved henvendelse til provst og borgmester, og at forældre, der forsømmer at sende deres børn i skole, kan blive idømt straf; det bestemmes endvidere, at ingen biskolelærer må undervise drenge over 7 år — denne bestemmelse lempes dog den 15. febr. 1698¹⁸⁾ derhen, at drenge over 7 år godt må forblive i biskolerne, forsåvidt de ikke kan stave og læse — og at ingen må tage sine børn ud af skolen, før de er vel funderet i deres kristendom.

Herudover giver nogle supplerende påbud fra 1698—1700 oplysninger om karakteristiske træk i skolens fysiognomi.¹⁹⁾ Den almindelig anvendte betegnelse for den offentlige skole var „den store byskole“. Den var delt i to afdelinger: Latinskolen

¹⁷⁾ Findes C. III 2 (Sønderborg amtsarkiv. Visitationssager) nr. 203.

¹⁸⁻¹⁹⁾ C III 2, nr. 207.

med to klasser, ledet af hhv. rektor og kantor, der begge var akademikere, og folkeskolen — den tyske skole — med een klasse, til 1697 ledet af kantoren, efter den tid af en særlig skrive- og regnemester, der i Sønderborg almindeligvis tituleredes bogholder.²⁰⁾ I et påbud fra 1699 bestemmes der, at *undervisningen* i alle tre klasser om sommeren skal begynde hver morgen kl. 6 og efter en middagspause igen kl. 12. Vedrørende selve fagene fastsættes det kun, at der hver dag i timen 12—1 skal gives undervisning i skrivning og regning for alle skolens elever uden forskel og i timen 1—2 i sang, i hvilken undervisning alle drengene ligeledes skal deltage, forsåvidt de da i „nogen grad har stemme dertil“. At *sangen* spillede så stor en rolle i undervisningen har sin forklaring deri, at der ved reformationen overdroges latinskolerne visse kirkelige funktioner; således skulde skoleeleverne lede sangen ved gudstjenesterne samt følge og synge ved begravelser. Denne skik holdt sig til ind i det 19. århundrede. Spor af den finder vi også i det ovenfor nævnte påbud fra 1699, hvor det hedder: „Alle skolekollegerne og samtlige de drenge, som skal være forsamlet i skolen, når der ringes anden gang, går, hvergang der bliver prædiket, i kirke i samlet flok“. Om skolens pligt til at følge og synge ved begravelser hedder det, at drengene kun skal have betaling for deres assistance ved de begravelser, der finder sted før klokken 8, og ved de eftermiddagsbegravelser, i hvilke hele skolen deltager. Ved „almindelige lig“ skal kun folkeskolens drenge — dog med alle tre lærere — følge. Et andet karakteristisk træk af datidens skoleliv møder vi i et påbud fra 1697, der indskærper de fattige forældre, hvis børn nyder gratis skolegang, at de skal lade deres børn „gå i kurrenden“. *Kurrenden* var betegnelsen for et optog af fattige skoledrenge, som hver søndag formiddag efter gudstjenesten drog rundt i de fornemste gader og

²⁰⁾ Når det i skoleanordningen 1697 hedder, at som tysk skolemester skal ansættes den mangeårige »Buchhalter« her, Frantz Hoffmann, er det uvist, om F. H. har været substitut for kantoren eller privat har undervist i regning, bogholderi m. m.

sang salmer for godtfolks vinduer.²¹⁾ Denne skik må vel betragtes som en udløber af den fra middelalderen kendte skik, at fattige peblinge gik rundt og sang for velstående folks døre for at skaffe sig midler til livets opretholdelse. Muligvis har de fattige skoledrenge endnu i det 17. og 18. århundredes Sønderborg fået en skilling for deres sang; snarere er sangen i gaderne dog at opfatte som et udtryk for elevernes taknemlighed overfor borgerne, der indirekte — gennem deres bidrag til fattiggassen — bekostede deres undervisning. At denne taknemlighedsfølelse kunde blive temmeligt groft udnyttet, viser et påbud fra 1698 om, at „kurrende-drengene ikke skal benyttes til at løbe ærinder i timerne“.²²⁾

Langt mere detaljerede oplysninger om det offentlige skolevæsens indretning, livet i skolen og undervisningen giver en *skoleanordning* for byen, der blev udstedt den 23. maj 1727 som følge af „forskellig uorden m. h. t. timeplanen, lektionerne og skolepengene“.²³⁾ I anordningen bestemmes følgende:

Undervisningen begynder hver morgen klokken syv med fælles morgensang for alle klasser, ledet af kantoren. Derpå lukkes dørene til de enkelte klasser, som holder morgenbøn hver for sig. I tilknytning til morgenbønnen læses et kapitel af bibelen højt og forklares, og eleverne får opgivet en sentens af det læste, som de skal lære udenad. Herefter varer undervisningen i hver enkelt klasse til klokken 10, da eleverne faar mid-dagspause. Klokken 12 møder de så i skolen igen, og første time er sangtime for hele skolen. Når denne er forbi, og der under ledelse af skrivemesteren er afsunget en bordsang, underviser skrivemesteren i sin klasse til klokken 4, kantoren i sin til klokken 2. Rektorklassens elever har ret til at deltage i skrivemesterens undervisning i regning og skrivning fra 1 til 2, fra

²¹⁾ Skoleanordningen 1755 § 6 (Sdbg. præstearkiv. Afd. 7 B. nr. 2—17 d). Det er sidste gang, kurrenden omtales i Sønderborg. Hvornår den er ophævet her, vides ikke. I Aabenraa mødte et forslag om afskaffelse af »das Umsingen« 1799 stærk modstand hos magistraten (C III 2, nr. 207).

²²⁻²³⁾ C. III. 2, nr. 207.

2 til 4 har de så deres ordinære undervisning hos rektoren. Onsdag og lørdag eftermiddag holdes der dog ikke skole, og onsdag formiddag går alle eleverne i kirke med skrivemesteren og leder sangen, hvis der er prædiken eller bedetime. Det samme gælder fredag formiddag, dog med den forskel, at det da er rektor eller kantor, der forestår sangen, hvis der er prædiken. Lørdag formiddag skal der lægges særlig vægt på undervisningen i kristendom i alle klasser, og klokken 10 går rektor eller kantor skiftevis i kirke og holder sangvesper.

For at blive optaget i skolens nederste klasse, skrivemesterklassen, skal drengene være 7 år gamle og kunne læse tysk „uden anstød“. Undervisningen i denne klasse omfatter iøvrigt læsning, skrivning og regning. I kantorklassen lægges hovedvægten på undervisningen i kristendom og latin. Som lærebøger i latin anvendes en „Donat“ (fællesbetegnelse for latinske grammatikker), det 17. århundredes store czekiske pædagog Amos Comenius's revolutionerende bøger: „Orbis sensualium pictus“ og „Vestibulum ante auream linguarum janua“, endvidere en samling latinske tale- og skriveøvelser i form af samtaler (colloquia) af en Corder samt evt. den romersk historiker Cornelius Nepos' biografier af oldtidens berømte mænd. For at blive optaget i rektorklassen skal eleverne færdigt kunne deklinere og conjungere, kunne skrive en latinsk stil (exercitium) samt kunne forklare de ovennævnte colloquia. I rektorklassen fortsættes latinundervisningen ved læsning af de latinske klassikere såvel i prosa som poesi. Yderligere omfatter undervisningen her græsk og hebræisk, fromhedens og teologiens grundbegreber samt tysk poesi.

Vedrørende elevernes *kirketjeneste* bestemmes, at alle elever, også på søn- og helligdage, skal indfinde sig rettidigt i skolen og parvis gå til og fra kirken. Ikke blot lærerne, men også en særlig „custos“ skal overvåge, at alle eleverne indfinder sig i kirken og sidder stille og roligt under gudstjenesten; eventuelle syndere skal straks noteres og afstraffes enten lige efter

gudstjenesten eller den næste dag i skolen. Lærerne skal endvidere ved en eksamination den følgende dag undersøge, hvad drengene har husket af prædikenen, de skal kort referere og forklare denne og drage omsorg for, at de mindste husker et bibelcitát, de større prædikenens disposition, sammenhæng og indhold i store træk.

Endelig fastsættes det, at *skolepengene* ikke mere skal deles ligeligt mellem de tre lærere. Fremtidig skal hver lærer have skolepengene fra sin klasse, „for at nu enhver af skolekollegerne kan nyde frugten af sit skolearbejde og opmuntres til at fortsætte dette med oprigtig troskab, flid og utrættelig omhu“.

Anordningen af 1727 er gældende norm for det kommunale skolevæsen i byen til 1755, da den afløses af en ny anordning, der, som den tidligere, til direkte forudsætning havde mangler og uorden af forskellig art, særlig indenfor latinskolen, samt uenighed mellem lærerne vedrørende timestfordelingen, undervisningsstoffet og skolepengene.

Den nye anordnings egentlige ophavsmand og forfatter er Sønderborgs sognepræst 1748—51, konsistorialråd *Johann Adam Flesse*, tidligere direktør for gymnasiet i Altona²⁴). Det vides, at anordningen har foreligget fuldt affattet, inden Flesse i 1751 forlod Sønderborg for at blive generalsuperintendent i Oldenburg-Delmenhorst; derimod er det usikkert, hvorvidt den er blevet underskrevet og har faaet gyldighed inden Flesse's afrejse. Ingen i samtiden vidste rigtig besked hermed, og denne uklarhed i forbindelse med, at latinskolens to lærere stærkt beklagede sig over anordningen, der bl. a. — hævdede de — vilde forøge deres arbejde, men formindske deres Løn, bevirkede, at dens publicering stadig forhaledes. Først den 8. juli 1755 underskrevs anordningen endelig efter lange og trange

²⁴) Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager B, nr. 2—17 B. Om Flesse jfr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten I, s. 252.

forhandlinger af samtlige kirke- og skoleinspektører, hvorefter al tvivl om dens gyldighed var hævet.²⁵⁾

Det er umuligt at afgøre, hvorvidt anordningen i sin endelige form er identisk med den anordning, Flesse affattede. Der kan dog ikke være tvivl om, at den i alt væsentligt er hans værk. Såvel indholdet som den klare og præcise udformning udpeger den erfarne skolemand som forfatteren.

Anordningen af 1755 er langt den fyldigste og indholdsrigeste af de tre skoleanordninger, vi kender. I 35 paragraffer gives der detaljerede forskrifter for undervisningen og undervisningstiden, skolens kirkelige pligter, ferier og fridage samt skoleafgifterne. Af egentlig nyt indeholder anordningen dog kun lidt. Vigtigst er bestemmelsen om, at der fremtidig hvert år før Mikkelssfesten skal afholdes en *eksamen*, ved hvilken eleverne ikke blot skal aflægge regnskab for deres flid og fremgang i videnskaberne, men også „aflægge prøver på deres dygtighed i små taler og samtaler om passende materier“. Ligeledes skal eleverne ved eksamen fremlægge deres skriftlige udarbejdelser fra det foregående år, og lærerne skal afgive en skriftlig redegørelse for årets arbejde samt en fortegnelse over deres elever. Efter eksamen rykkes de drenge, der har den fornødne dygtighed „og efter deres forældres eller formynderes bestemmelse skal fortsætte studierne“, op i en højere klasse. Det står rektor frit for også udenfor eksamenstiden at foranstalte offentlige *actus oratorios* „og ved nyttige taleøvelser at lægge sin og sine elevers flid og dygtighed for dagen, til skolens desto større opblomstring“.

Langt de fleste af anordningens bestemmelser er gentagelser af tidligere publicerede påbud, dog i en anden og tit udvidet form. Forsåvidt de meddeler supplerende træk til det bil-

²⁵⁾ Om vanskelighederne i forbindelse med anordningens godkendelse jfr. Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager B, nr. 2—17 B, hvor også anordningen findes.

lede af skolens indretning og elevernes daglige liv, der ovenfor er givet, skal de kort refereres her.

Vedrørende timerne skelnes der mellem *offentlige* og *private* (de såkaldte „Nachstunden“). Der er daglig 5 offentlige timer, om sommeren 7—10 og 1—3, om vinteren 8—10 og 1—4, og 2 private timer for latinskolens elever, een om formiddagen og een om eftermiddagen i umiddelbar fortsættelse af de offentlige timer. Undervisningsgebyret er for de offentlige timer 12 sk. kvartårligt i borgerskolen og 24 sk. kvartårligt i latinskolen, privattimerne honoreres med 1 rdl. kvartårligt. Yderligere betaler hver elev årligt 8 sk. i brændselspenge. Onsdag og lørdag eftermiddag holder skolen som tidligere nævnt fri. Fridage er desuden de 3×2 markedsdage, dagen før de tre store højtider, dagene mellem jul og nytår, de uskyldige børns dag (28. januar) og 2 eftermiddage om ugen i hundedagene.

Vedrørende skolens *kirkelige pligter* bestemmes det, at kantoren synger ved gudstjenesten om onsdagen, skrivemesteren om fredagen og rektor om søndagen, hver bistaaet af sine drenge. Skulde der ikke være drenge nok i en af latinklasserne, tilkaldes nogle elever fra den tyske skole.

Fra bestemmelserne vedrørende *undervisningen* kan nævnes, at rektor har begge latinklasserne sammen den første time hver formiddag til undervisning i teologi og forklaring af troslærens begreber på grundlag af et udtog af den hallensiske vajsenshusdirektør J. A. Freylinghausens dogmatik, „Compendium der christlichen Lehre“. — I kantorklassen læres de letteste latinske forfattere, ligesom lettere tekster oversættes fra latin til tysk og omvendt. Det tyske sprog dyrkes regelmæssigt og grundigt, og de mest øvede drenge får efterhånden til opgave „at lave en tysk periode“. — Formålet med rektorklassens undervisning defineres som værende det at skaffe eleverne en grundig og retskaffen forberedelse til universitetsstudierne. Dette opnås ved læsning og fortolkning af de

latinske forfattere, udarbejdelse af skriftlige opgaver — såvel latinske som tyske —, undervisning i retorik, fornuftlære, historie og geografi samt græsk. Hebraisk, matematik og de filosofiske discipliner (undtagen logik) henvises til privat-timerne, da den knappe tid ikke tillader, at der i de offentlige timer undervises i disse videnskaber.

Det materiale, der foreligger vedrørende skoleforholdene i Sønderborg i det 18. århundredes første halvdel, indskrænker sig i alt væsentligt til de her refererede skoleanordninger. De indeholder værdifulde træk til belysning af skolevæsenets indretning og den offentlige skoles indre liv i denne periode. Manglen på supplerende stof bevirker imidlertid, at deres oplysninger må behandles med en vis varsomhed. Det billede, de giver af det offentlige skolevæsen, er i nogen grad et idealbillede: skolevæsenet, som det skulde være, ikke som det altid var. Anordningernes udstedelse er i sig selv vidnesbyrd om, at forholdene ikke altid har været, som de skulde, men nærmere oplysninger om uregelmæssighedernes årsag og art savnes. Savnet af oplysninger om de konkrete forhold indenfor skolen — elevtal, timetallets fordeling på de enkelte fag, lærerpersonalets kvalifikationer o. s. v. — gør det i det hele taget umuligt at dømme om skolevæsenets faktiske tilstand og dets reelle betydning i denne periode.

Først fra århundredets sidste halvdel foreligger der så omfattende et materiale, at der er grundlag for en bedømmelse af disse forhold. Det er forsåvidt beklageligt, at hele materialet samler sig om disse år, som denne periode, der i udpræget grad er en nedgangsperiode i skolens historie, på grund af materialets fylde let kommer til at træde for stærkt frem på baggrund af de foregående 200 år, hvorfra vore oplysninger om forholdene er langt mere beskedne. Det kan derfor ikke stærkt nok pointeres, at hvor ringe vor viden end er om denne den ældste og længste periode af den gamle skoles historie, så er det dog udenfor al tvivl, at det vil være uretfærdigt at bedøm-

me skolens virke og betydning alene ud fra forholdene i de sidste 50 år af dens historie²⁶⁾.

Man vil gennem de yngste skoleanordninger have fået et vist indtryk af *latinskolens undervisning*. Det fremgår tydeligt af disse, at denne skole i egentligste forstand svarede til sit navn. Latin var skolens alt dominerende fag. I hvor høj grad fremgår af to timeplaner fra omkring 1763, der samtidig giver oplysninger om de øvrige fag og den plads, der var tilmålt dem i undervisningen²⁷⁾. I kantorklassen angives det ugentlige timetal at være 22 (heri ikke medregnet den tid, der onsdag formiddag blev tilovers efter gudstjenesten, og som anvendtes til undervisning i latinsk grammatik).²⁸⁾ Af disse 22 timer anvendtes 17 — eller 77 pCt. — til undervisning i latin, 2 til tysk brevskrivning, 2 til geografi og 1 til musik eller begyndelsesgrundene i græsk. I rektorklassen var timetallet 29, men fagenes antal noget større og latinen følgelig knap så dominerende. Med 15 timer ugentlig optog den 51 pCt. af timerne. Af de resterende 14 timer anvendtes til undervisning i logik 1, i dialektik 2, i historie 1, i geografi 3, i teologi 3 og i græsk 4 timer. Det maa dog bemærkes, at disse tal ikke giver noget generelt billede af fagfordelingen; det fastslaaes nemlig i 1777, at man i Sønderborg afpasser latinskolens undervisning efter, hvad eleverne vil være, hvilket er ensbetydende med, at fagene og det antal timer, der har været tilmålt dem, har varieret noget fra år til år²⁹⁾.

Om selve latinundervisningens art foreligger der detaljerede oplysninger i nogle indberetninger fra 1770erne³⁰⁾. Me-

²⁶⁾ Som et vidnesbyrd om skolens forfald i sidste halvdel af det 18. årh. kan anføres, at der i tidsrummet 1700—65 er dimitteret 10 Alsinger fra skolen til Københavns universitet, efter den tid ingen. (Archiv für Sippenforschung VI (1929), s. 212).

²⁷⁾ C. III 2, nr. 207.

²⁸⁾ Når timetallet er så lille, skyldes det vistnok, at rektors religions-timer ikke er medtaget.

²⁹⁾ Aug. Niemann: Miscellaneen II, 1. s. 162.

³⁰⁾ Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager B, nr. 2—17 B.

toder og mål i undervisningen var de samme som i alle andre latinskoler paa den tid, fra de mindste til de største. Undervisningen omfattede dels sproglig teori, ortografi, etymologi, syntaks og prosodi (verselydlære), hvorigennem eleverne skulde lære at skrive korrekt latinsk prosa og forme regelrette latinske vers, dels klassikerlæsning: i kantorklassen navnlig Cornelius Nepos, i rektorklassen: Cæsar og Cicero. Hensigten med klassikerlæsningen var — udover den sproglige øvelse — at skaffe eleverne et rigt forråd af sproglige udtryk (*dicta classica*) og billeder samt kendskab til, hvorledes tankerne knyttes sammen. Ved hjælp af de kundskaber, der var erhvervet på dette grundlag, og understøttet af undervisningen i logik og dialektik var det meningen, at eleverne skulde lære at udtrykke sig i klassikernes stil. Man begyndte i kantorklassen ganske elementært med, at eleverne lavede små sætninger på grundlag af det grammatikalsk lærte stof, senere fik de opgivet sætninger, over hvilke de skulde forme længere perioder, i rektorklassen skrev man latinske breve og stile, og som undervisningens højdepunkt stod endelig elevernes improviserede taler ved eksamen eller ved de af rektor foranstaltede offentlige *actus oratorios* (jfr. ovenfor s. 195). Enhver, der havde gennemgået latinskolen, måtte være i stand til at forme en ulastelig latinsk tale eller føre en flydende samtale på latin om et hvilket som helst emne, han kendte fra klassikerne. Hvad han sagde betød ikke så meget, det var formen, der var det afgørende.³¹⁾

Oplysningerne om undervisningen i de øvrige fag er mere mangelfulde: Tyskundervisningen formede sig hovedsagelig som øvelser i brevskrivning, geografiundervisningen som en

³¹⁾ Karakteristisk for hele metoden er en randbemærkning i et koncept til skoleanordningen 1755, hvor det hedder, at konsistorialråd Flesse ved eksamen havde forbeholdt sig, »dass er selber Gespräche, wenn es die Umstände zuliessen und die Kinder dieselben memorieren fähig wären, überreichen wollte, indem er eine grosse Menge in Bereitschaft davon hatte«. (Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager B. nr. 2-17 B.).

gennemgang af de forskellige verdensdele og lande „efter det mærkværdigste i samme“, og historieundervisningen har væsentlig indskrænket sig til en anekdotisk gennemgang af verdenshistorien. Medens disse fag har været „faste“ — dvs. har stået på timeplanen hvert år — er der kun blevet undervist i græsk og hebræisk, når skolen havde elever, der vilde studere, hvilket ikke var tilfældet hvert år. I 1776 var rektor Pfündel allerede begyndt på at lære en af sin classes elever de græske verber, da undervisningen blev afbrudt, fordi eleven ikke vilde studere. Mere heldig var rektor med en elev, J. M. Meier fra Ditmarsken, med hvem han fik gennemgået hele det græske testamente, kapitler af Plutarch, Justinus Curtius og forskelligt andet samt fik begyndt på det hebraiske sprog.³²⁾

Latinskolens undervisning omfattede imidlertid også — omend ikke officielt — andre fag end de her nævnte. I referatet af skoleanordningen af 1755 er ovenfor omtalt de såkaldte „*Nachstunden*“, en privatundervisning for latinskolens elever af en ret ejendommelig karakter. Disse timer var private, for såvidt som deltagelse i dem var frivillig og betaltes særskilt, men samtidig halvt offentlige, idet undervisningen fandt sted i umiddelbar fortsættelse af den „offentlige“ undervisning og i skolens lokaler, ligesom lærerpersonalet var forpligtet til at varetage denne undervisning. „Eftertimerne“ må formodes at være indført som følge af latinskolens gradvise overgang fra forskole til universitet til forberedelsesanstalt til det praktiske liv, der gjorde en supplerende undervisning i folkeskolens fag nødvendig. De blev da også udnyttet i rigt mål af latinskolens elever til erhvervelse af yderligere kundskaber i fag som matematik, regning og skrivning. Hvor stort et omfang, denne privatundervisning kunde antage, fremgår af en skrivelse fra kantor Hoenicka fra 1763, hvor det hedder: Endog de, som

³²⁾ Oplysningerne i dette afsnit er baseret på lærernes indberetninger (Sdbg. præstearkiv Afd. 7. Skolesager B. nr. 2-17 B).

har gået i skole hos mig i 2—3 år, går desuagtet i samme tid 3 timer daglig i den tyske skole og lærer stadig at regne“.³³⁾

Det er let nok at se skyggesiderne ved den gamle latinskoles undervisning. Fordelene ved den var dens stærke koncentration og sluttethed. „Man havde til motto Plinius’ regel: non multa, sed multum. Alt var samlet om latinen, og det var meget få forfattere, der blev læst, men til gengæld skulde de også blive disciplenes åndelige ejendom“.³⁴⁾

Der lyder i skrivelserne fra autoriteterne og latinskolens to lærere en stadig tilbagevendende klagesang over *latinskolens ringe elevtal*. Kantor Hoenicka skriver i 1763 med henblik herpå, at rektor og han i længden må føle sig „ligeså nyttige som det femte hjul på en vogn“.³⁵⁾

Det lader sig ikke gøre at udarbejde en tabellarisk oversigt over antallet af elever i latinskolen for hvert år i tiden fra o. 1750 til latinskolens nedlæggelse, idet der hverken findes bevaret elev- eller dimittendfortegnelser, hvis sådanne da overhovedet nogensinde er blevet ført; af lærernes indberetninger, visitatsindberetninger o. lign. lader det sig dog gøre at udtrække en række tal til belysning af spørgsmålet om latinskolens søgning³⁶⁾:

1755	11	4
1763 I nogle år:	0	12
1765	1. halvår: 0	
	2. halvår: 2	
1774		5
1775	3	
1776	2	16
1777	2	10
1778	3	11
1779		11

³³⁾ C III 2, nr. 206.

³⁴⁾ Kjeld Galster: Aalborg Katedralskole 1540—1940, s. 67.

³⁵⁾ C III 2, nr. 206.

³⁶⁾ Tallen er hentet fra akter i: Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager. B. nr. 2—17 B, Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetninger og visitationssager 1759—95 og C III 2, nr. 207. Tallene fra 1777 i: Niemann: Miscellaneen. II 1, s. 162.

Disse tal er i sig selv beskedne; dobbelt beskedne virker de på baggrund af tilstrømningen til skrivemesterklassen, hvor antallet af elever gennemgående var ca. 150 ³⁷⁾.

Den ringe tilgang til latinskolen i sidste halvdel af det 18. århundrede er ikke noget specielt for Sønderborg; det samme forhold gjorde sig gældende i de øvrige sønderjyske købstæder på samme tid. Rektor Oeding i Sønderborg skriver allerede i 1747, at „de latinske skoler i alle byer hele landet igennem jo er i stort forfald og har et ringe antal disciple“ ³⁸⁾. I 1777 angives elevtallene i de øvrige nordslesvigske latinske skoler at være:

Haderslev: 20

Aabenraa: ?

Tønder: 16 (+ 5 privatister)³⁹⁾.

Grunden til de beskedne elevtal må først og fremmest søges i den uoverensstemmelse, der op gennem det 18. århundrede i stedse stigende grad gjorde sig gældende mellem tidens krav og skolevæsenets hele indretning.

Sønderborg er netop et karakteristisk eksempel i så henseende. Det 18. århundredes sidste halvdel var en rig fremgangstid for byens handel og skibsfart — ved århundredets slutning havde byen således den tredjestørste handelsflåde i hertugdømmet⁴⁰⁾ — og ungdommens hu vendtes i stedse højere grad mod disse erhverv. „De unge mennesker her vil kun være søfolk og købmænd“ er en bemærkning, der — i lidt varieret form — atter og atter vender tilbage i indberetninger og skrivelser vedrørende skolevæsenet fra den tid.⁴¹⁾ Da nu tilgangen af vordende akademikere var for ringe til, at latinskolen kunde basere sin eksistens på den, var den henvist til at søge sine disciple blandt

³⁷⁾ Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetninger og visitations-sager 1759—95; C III 2, nr. 207.

³⁸⁾ Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager. B. nr. 2—17 B.

³⁹⁾ Niemann: Miscellaneen II 1, bilag til s. 162.

⁴⁰⁾ Trap: Danmark IX, s. 545.

⁴¹⁾ jfr. f. ex. visitationsindberetn. 1774, 1777 og 1780. (Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetninger og Visitationssager 1759—95).

de borgersønner, der til deres fremtidige maritime eller kommercielle erhverv havde brug for en videregående uddannelse end den, folkeskolen kunde byde dem. Her slog latinskolens strengt klassisk betonedede, mod en universitetsuddannelse sigtende undervisning ikke til. Hvad borgersønnerne behøvede, var en udvidet undervisning i matematik, regning og levende sprog, hvad nyttede dem så latin og atter latin. Kantor Hoenicka skildrer levende uoverensstemmelsen i en skrivelse fra 1763. Han hævder, at mange ansete borgere lader sig binde på ærmet, at deres sønner ikke har brug for at gaa i latinskolen, eller at de ikke er i stand til at frekventere denne, før de er 14—16 år gamle. Kommer de så endelig i latinskolen i denne alder, varer det kun et halvt år, inden de bliver konfirmeret og forlader skolen. Nogle af eleverne bruger endda dette halve år til yderligere at perfektionere sig i regning og skrivning. Tiden fra det 7. til ind i det 16. år har altså ikke været tilstrækkelig til, at de har lært hvad 1×1 er, siger kantoren spottende, og han fortsætter med slet dulgt akademisk selvfølelse: For de fleste mennesker er det at ville lære at skrive korrekt tysk, at ville erhverve lidt kendskab til den verden, vi lever i, og dens historie, at lære at udtale og forstå en smule latin, at kunne skrive breve, ja humaniora overhovedet, tåbelige nykker, som kun mådelige hoveder giver sig af med Her gælder det latinske: *ignoti nulla cupido*. (Hvad man ikke kender, savner man ikke). Sådanne forældre glemmer, at deres børn, som slår sig på handelen, søfarten eller pennen, vil være ude af stand til at skrive grammatisk korrekt og at udforme selv den simpleste skrivelse, hvis de ikke har gået nogen tid i den latinske skole — de kan så male bogstaverne så smukt, som de vil.

Det billede, man herigennem får af borgerskabets indstilling, må dog siges at være ikke saa lidt fortegnet. Så ringe en påskønnelse har latinskolens undervisning heller ikke fundet hos byens borgere. Størstedelen af byens mandlige ungdom nøjedes ganske vist med folkeskolens undervisning, suppleret

med en i mange tilfælde meget omfattende privatundervisning. Men på den anden side er det en kendsgerning, at hovedparten af de elever, der besøgte latinskolen, netop var vordende købmænd og skippere. Alene en sammenligning mellem antallet af studenter, der er dimitteret fra skolen, og elevtallet vil vise, at dette var tilfældet.

Sættes antallet af elever, der har besøgt rektorklassen, til gennemsnitligt to pr. år, har ialt 112 elever gået i denne klasse i årene 1750—1806. I samme tidsrum er der kun immatrikuleret 31 studenter fra skolen ved Kiels og 3 ved Københavns universitet.⁴³⁾ Selv om antallet af studenter fra Sønderborg skole næppe har indskrænket sig til disse 34 — enkelte kan være immatrikuleret i København og Kiel, uden at det med sikkerhed fremgår, at de er udgået fra Sønderborg skole, og enkelte kan være gået til andre universiteter — er det dog hævet over enhver tvivl, at kun et fåtal af rektorklassens elever har drevet — og villet drive — det til en studentereksamen. Til yderligere belysning af forholdet kan nævnes, at rektor Pfündel 1776 oplyser, at af hans to elever vil den ene være sømand, den anden købmand, og at i 1777 een evt. to af kantorklassens 10 elever vilde studere.⁴⁴⁾ De fleste af de borgersønner, der besøgte latinskolen, nøjedes med at gaa i kantorklassen i 2—3 år for så

⁴²⁾ C III 2, nr. 206.

⁴³⁾ »Heimatblätter für den Kreis Sonderburg« 5, s. 118 f. og 6, s. 5 f (Kiel) samt »Archiv für Sippenforschung« VI (1929), s. 212 (København). — For Kiels vedkommende må det dog bemærkes, at tallet 31 betegner antallet af studenter fra det nuværende Sønderborg amt, der er immatrikuleret ved universitetet — idet matriklen kun anfører den immatrikuleredes hjemsted, ikke skolen, hvorfra han er dimitteret — og at det ikke med bestemthed kan afgøres, om alle 31 er udgået fra Sønderborg skole.

⁴⁴⁾ Sønderborg præstearkiv. Afd. 7. Skolesager B. nr. 18—47 A; Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetn. og visitationssager 1759—95. — Til yderligere belysning af forholdet kan anføres en bemærkning vedr. skolens undervisning fra 1777: »Man richtet sich nach der Absicht der Schüler, ob sie studieren wollen, welches die wenigsten thun« (Niemann: Miscellaneen. II 1, tillæg til s. 162) og en udtalelse af rektor Dethlefsen 1804: ».... der Fall, dass jemand studiert und also mehrere Jahre meine Classe besucht, ist äusserst selten«. (C. III 2, nr. 207).

efter konfirmationen — sædvanligvis i 15—16 års alderen — at forlade skolen. Kun de færreste af dem er gået over i rektor-klassen. Derfor den ret store forskel i antallet af elever i de to klasser.

Forhold af mere speciel art har dog også indvirket på tilgangen til latinskolen i det 18. århundredes sidste halvdel. Flere af de lærere, der var ansat ved skolen i denne periode, havde ikke i særlig høj grad befolkningens tillid, hvilket ikke undlod at give sig udtryk i form af svigtende tilgang til deres klasser. Om skolens rektor 1749—86, *Otto Chr. Elieser Pfündel*, hedder det saaledes i 1763, at borgerne har saa ringe tillid til ham, at de hellere lader deres sønner undervise privat eller sender dem til fremmede skoler, end de sender dem i skole hos rektoren⁴⁵⁾. Når rektor Pfündel var kommet i mis-kredit hos befolkningen, skyldtes det ikke udygtighed eller daarlig vandel — han karakteriseres ved flere lejligheder udtrykkeligt som en upåklagelig lærer og en from og stille mand — men hans distraktion og naivitet, der gjorde ham til et let offer for elevernes drengestreger. En af hans medlærere skildrer ham i sine erindringer med følgende ord: „Han kunde græsk og hebraisk og hvad han ellers havde lært på vajsens- huset i Halle, men var ellers som faldet ned fra maanen og forbavsende fremmed og ubehjælsom overfor denne jordiske verdens foreteelser. Endnu maa jeg ofte le ad hans elevers narrestreger; de kunde hæfte hvadsomhelst fast paa ham, når ikke netop bibelen eller grammatikken ødelagde legen for dem“⁴⁶⁾. Rektor Pfündels kollega, kantor *August Gün-*

⁴⁵⁾ C. III 2, nr. 207. Netop fra hans tid foreligger en del eksempler på, at Sønderborgere har fået privatunderv. eller har gået i skole andet- steds: J. A. Burchard, privatunderv., imm. Kbh. 1759; Severin Ahl- mann, dim. Tønder, imm. Kbh. 1760; Andreas Krabbe, dim. Tønder, imm. Kbh. 1760; J. G. Krüger, dim. Tønder, imm. Kbh. 1761; Johs. Clausen, privatunderv., imm. Kbh. 1762; Chr. Schnittger, dim. Tønder, imm. Kbh. 1767 (Archiv für Sippenforschung VI, s. 211). Paul Mumsen fra Sdbg. student Husum 1764 (E. Möller: Schüler und Lehrer der Husumer Gelehrtenschule. s. 39).

⁴⁶⁾ Lorenz Nissen: *Meine Wege und Umwege zur Kirche*, s. 68.

ther Hoenicka, var dog endnu mere uheldig som lærer for ungdommen. Han var stærkt forfalden til drik og forsømte ofte i dagevis sit skolearbejde. Efter flere gange at være blevet advaret og en enkelt gang at have været suspenderet fra sit embede, blev han afskediget i 1766 ⁴⁷⁾. At kantorklassen i hans tid var dårligt besøgt, er forståeligt. Mindre forstaaeligt er borgerskabets indstilling overfor en af hans efterfølgere i kontorembetet, *Søncke Nissen*. Han betegnes som en dygtig lærer, men han var ikke akademiker — og følgelig stod hans klasse i flere år helt tom ⁴⁸⁾.

Uheldigt for tilgangen til latinskolens to klasser var det ogsaa, at selve skoleordningen gav forældrenes subjektive indstilling til den enkelte lærer frit spillerum. I skoleanordningen af 1755 var det vel udtrykkeligt påbudt, at tilstrækkeligt dygtige elever hvert år efter eksamen skulde oprykkkes i en højere klasse; da *oprykningen* imidlertid i sidste instans var afhængig af forældrenes indvilligelse, og der ikke var bestemte regler for, hvor længe en elev kunde gå i de enkelte klasser, skete det ikke sjældent, at forældre lod deres sønner gå i en årrække i den klasse, hvis lærer de syntes bedst om, således at een lærers klasse kunde stå helt tom, mens en andens var overfyldt ⁴⁹⁾.

Latinskolen samlede til helt op omkring 1800 hele opmærksomheden omkring sig, mens *folkeskolen* førte en stille og ubemærket tilværelse og stort set fik lov til at skøtte sig selv. Dette forhold hænger i nogen grad sammen med, at latinskolen var det offentlige skolevæsens smertensbarn; alligevel kan man ikke frigøre sig for det indtryk, at folkeskolen førte noget af en askepotttilværelse, til trods for at det i virkeligheden var den, der bar hele skolevæsenet oppe.

⁴⁷⁾ Sønderborg provstearkiv. Konsistorialprotokol; Aarsskrift for Sønderborg Statsskole 1931, s. 22; Die Heimat 1929, s. 270 f (Th. O. Achilles: Ein Kuss und seine Folgen).

⁴⁸⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 93—98.

⁴⁹⁾ C III 2, nr. 207.

Mens problemet for latinskolens vedkommende var at få klasserne fyldt og lærerne beskæftiget, kæmpede den tyske skole gennem hele det 18. århundredes sidste halvdel en for-gæves kamp mod *plads- og lærermangel*. Latinskolen rådede til undervisningen af sine 10—15 elever over to lokaler og to lærere; folkeskolens 150 og ofte flere elever måtte nøjes med eet lokale, ligesom skolen kun havde een af det offentlige ansat lærer, regne- og skrivemester, der for at bestride undervisningen af de mange børn på egen bekostning måtte holde en undermester og om vinteren yderligere en dreng som medhjælper.⁵⁰⁾ Den eneste gang, man fra myndighedernes side viste skolens forhold nogen interesse, var i 1778, da aldersgrænsen for optagelse i den tyske skole ved kgl. reskript hævedes fra 7 til 9 år, idet man derved håbede at kunne begrænse elevtallet noget.⁵¹⁾ Større resultater i form af en nedgang i antallet af elever synes dog ikke at være opnået. Næste gang vi hører om elevtallet — i 1797 — er dette stadig ca. 150, og i 1805 er det nået op på 200.⁵²⁾

Det er tidligere omtalt, at den offentlige skole oprindelig kun var tilgængelig for drenge. Latinskolen vedblev at være en ren drengeskole, så længe den bestod; den tyske skole synes derimod i løbet af det 18. århundrede ganske umærkeligt at have udviklet sig til en fællesskole. Hvorledes denne udvikling iøvrigt er forløbet, og hvornaar den er fuldbyrdet, kan ikke siges med bestemthed. Det kan blot konstateres, at der endnu i skoleanordningne af 1727 synes at være tale om den tyske skole som en ren drengeskole, mens der i 1777 klages over, at der går både drenge og piger i den tyske skole.⁵³⁾

⁵⁰⁾ Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetninger og visitations-sager 1759—95, skolesager 1768—1877. Tyske kancelli. I. A. D. Sønderborg by. Skolesager 1668, 1733—1848. A. Normsager 1753—1848 (Rigsarkivet).

⁵¹⁾ C III 2, nr. 207.

⁵²⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 93; Sønderborg provstearkiv. Skolesager 1768—1877.

^{53, 54)} Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetn. og visitationssager 1759—95.

Undervisningen i den tyske skole omfattede læsning, skrivning, regning og katekismus. Ifølge en indberetning fra 1777 var det ugentlige timetal om sommeren 30, om vinteren 24. Af disse timer anvendtes 4 til katekismusundervisning, således at der stod 26 (hhv. 20) timer ugentlig til rådighed for undervisningen i de øvrige fag.⁵⁷⁾ Når hertil kommer, at den tyske skole ligesom latinskolen havde sin „eftertime“-ordning, i henhold til hvilken skrivemesteren gav 14 privattimer ugentlig i umiddelbar fortsættelse af de offentlige timer og med undervisning i de samme fag som i disse⁵⁸⁾, tør man formode, at eleverne har erhvervet særdeles solide kundskaber og færdigheder i de grundlæggende discipliner. Borgerskabet lagde også stor vægt på, at deres børn opnåede stor færdighed i regning og skrivning. Nogle borgere tog således i 1780 deres børn ud af den tyske skole og lod dem undervise af en af biskolelærerne, der skrev og regnede godt, fordi de mente, at den daværende regne- og skrivemester Lorenz Nissen — den senere præst paa Kegnæs — favoriserede katekisationen paa bekostning af de øvrige fag, ligesom de beskyldte ham for ikke at være særlig dygtig hverken i skrive- eller regnekunsten.⁵⁹⁾

Nederst på skolevæsenets rangstige rangerede *biskolerne*. De var private foretagender, men der førtes en ret vidtgående kontrol med dem. Således krævedes der til oprettelse af biskoler tilladelse fra kirke- og skoleinspektørerne, og skolerne visiteredes af byens præster.⁵⁷⁾ Antallet af biskoler varierede noget, alt efter hvor stort behovet var. Det højeste antal i det 18. århundredes sidste halvdel var 3, oftest var der dog kun 2 biskoler i byen, i en årrække endog kun een.⁵⁸⁾ Det var ikke nogen lukrativ beskæftigelse at drive en biskole — skolepengene androg 12 sk. kvartårligt pr. barn, og biskolemestrene

⁵⁷⁾ C III 2, nr. 207 (skrivelse fra borgmester og råd 18/6 1731).

⁵⁸⁻⁶⁰⁾ Tyske kancelli. I. A. D. Sønderborg by. Skolesager 166f, 1733—1848. A. Normsager 1753—1848 (Skrivelse fra skrivemester Lorenz Nissen 22. 2. 1783; Rigsarkivet).

måtte selv skaffe lokaler — og de færreste formaaede at holde en biskole i gang mere end nogle få år.⁶¹⁾ Kun een biskole fik virkelig institutionens karakter; den blev oprettet i 1742 af *Nicolaus Petersen* og fortsattes efter hans død omkring 1780 af sønnen af samme navn, der drev den, indtil biskolerne i 1819 afløstes af elementarskolen, hvorefter han fortsatte som elementarlærer til sin død i 1832.⁶²⁾ Efter at regne- og skrivemesterklassen var blevet åbnet for piger, var biskolernes fornemste opgave at skaffe de mindre børn det fond af kundskaber, som krævedes til optagelse i den offentlige skole, d. v. s. et elementært kendskab til det tyske sprog. Undervisningen omfattede læsning, lidt skrivning og katekisation, og undervisningssproget var — som det måtte være tilfældet i en forskele til den offentlige tyske skole — tysk.⁶³⁾ Provst Chemnitz skriver i den forbindelse i visitatsindberetningen 1777, at det hemmer undervisningen, at børnene ikke har kendskab til det tyske sprog, når de kommer i skole. „Børnene hører næsten intet andet end dansk, indtil de kommer i skole, da de så først må lære de tyske gloser, som nogle så at sige aldrig får rigtig fat på.“⁶⁴⁾ De fleste børn forlod biskolerne i 7- (fra 1778 9-) års alderen, da de kunde optages i den offentlige skole. Adskillige børn gik dog endnu tidligere over i den offentlige skole, og andre blev i biskolerne helt til de var 12 år.⁶⁵⁾ Hvornaar skolegangen i biskolerne er begyndt kan ikke siges med bestemthed; for adskillige børns vedkommende antagelig allerede i 3—5 års alderen.⁶⁴⁾

II.

Fra de store skolereformer til treårskrigen.

Den permanente krisetilstand, der rådede indenfor hele landsdelens købstadskolevæsen i det 18. århundredes sidste

⁶¹⁻⁶³⁾ Sønderborg provstearkiv. Visitationsindberetn. og visitations-sager 1759—95.

⁶⁴⁾ Tyske kancelli. I. A. D. Sdbg. by. Skolesager 1668, 1733—1848. A. Normsager 1753—1848 (Rigsarkivet).

årtier, gjorde det efterhånden klart, at en gennemgribende reform af købstadskolevæsenet var nødvendig. Den gamle skoleform havde overlevet sig selv. Det tilstrækkelige grundlag for opretholdelsen af de mange latinskoler som forberedelsesanstalter til universiteterne var ikke mere tilstede. På den anden side formåede latinskolerne med deres strengt klassisk betoned undervisning ikke at modsvare det behov for en udvidet realundervisning, som vitterlig var til stede. Heller ikke folkeskolen magtede denne opgave. Dens undervisning omfattede kun de mest elementære fag, og dens arbejde var i forvejen stærkt hemmet af dårlige lokaleforhold og mangel på lærerkræfter. Målet for en reorganisation af købstædernes skolevæsen måtte derfor være en centralisering af den højere undervisning og en deraf følgende omdannelse af de kombinerede latin- og folkeskoler til rene folkeskoler med et efter det praktiske livs behov afpasset lærestof og adgang til videregående undervisning i realfagene.

Det første forsøg, der gjordes på at hidføre en ordening efter de her skitserede retningslinier, mislykkedes. En anordning fra tyske kancelli 1778 bestemte, at der fremtidig kun skulde være 3 egentlige latinskoler i hertugdømmet Slesvig, nemlig i Flensborg, Husum og Slesvig. De øvrige latinskoler skulde omdannes til *realskoler* af 1. rang og realskoler „*inferioris ordinis*“. Realskoler af første grad skulde bl. a. skolerne i Haderslev og Tønder være, medens skolerne i Aabenraa og Sønderborg skulde være „realskoler af lavere rang“. Vistnok på grund af de med omdannelsen forbundne store udgifter blev den dog ikke til noget.¹⁾

Først 20 år senere blev planerne til virkelighed. Som et led i generalsuperintendent Adlers arbejde på en gennemgribende reformering af hele skolevæsenet i hertugdømmerne udstedtes der den 24. april 1797 en kongelig resolution, der bestemte, at

¹⁾ Sønderjydske Aarbøger 1934, s. 8.

der fremtidig kun skulde være fire latinskoler i hertugdømmet Slesvig, nemlig i Slesvig, Husum, Flensborg og Haderslev. De øvrige købstadskoler skulde omdannes til *folke- eller borger-skoler*, hvis undervisning skulde omfatte de kundskaber og

Lorenz Nissen, Lærer i Sønderborg 1779-96, senere Præst i Flensborg

færdigheder, borgersønner og -døtre havde brug for. Ved besættelsen af lederstillingerne med akademikere skulde der dog sikres dem, der ønskede at studere, mulighed for at forberede sig til optagelse i en latinskole.²⁾ Med denne bestemmelse var ogsaa Sønderborg skoles skæbne beseglet.

²⁾ F. M. Rendtorff: Die schleswig-holsteinischen Schulordnungen, s. 309.

Der var i Sønderborg allerede tidligere fra lokal side fremkommet forslag om en omdannelse af hele skolevæsenet, uden at disse dog blev taget til følge. Den for sin ikke helt almindelige løbebane bekendte præst på Kegnæs, *Lorenz Nissen*, der 1779—96 virkede som skrive- og regnemester i Sønderborg, fortæller i sine erindringer, at han i den tid, han var ansat ved skolen, gentagne gange gjorde skolens ledelse opmærksom på, at reformer var ubetinget nødvendige, hvis skolen ikke skulde ødelægges i bund og grund, alt uden resultat. Sidste gang, *Nissen* gjorde et forsøg på at hidføre en reform af skolevæsenet, var i 1794, da generalsuperintendent *Adler* visiterede skolen. „Næsten udmattet i kampen mod de indgroede hindringer for et resultatrigt og fornøjeligt skolearbejde og opmuntret af de forbedringer, der var ved at trænge igennem andre steder“ overrakte han generalsuperintendenten en redegørelse for den absolute nødvendighed af en fuldstændig omdannelse af byens mangelfulde skolevæsen. Heller ikke denne gang synes *Lorenz Nissen* at have fundet forståelse for sine anskuelser hos autoriteterne, og han forlod i foråret 1796 Sønderborg uden at have set nogensomhelst frugt af sine anstrengelser.³⁾

Ved begyndelsen af året 1797 havde forholdene indenfor skolevæsenet imidlertid i den grad antaget katastrofens præg, at indgriben fra autoriteternes side var uomgængelig nødvendig: Rektor *Dethlefsen* havde overhovedet ingen elever i sin klasse; derimod underviste han privat nogle få drenge, som ikke kunde optages i rektorklassen, da de ikke havde gennemgået kantorklassen. Denne stod ligeledes helt tom, og skrivemesterklassen var meget dårligt besøgt. Takket være den nylig tiltrådte provst *Friederici's* energiske arbejde lykkedes det dog i løbet af kort tid at bringe skolevæsenet nogenlunde på fode igen. Undervisningen i latinskolen udvidedes med naturhistorie, naturlære, sjælelære og teknologi. Ved oprykning

³⁾ *Lorenz Nissen: Meine Wege und Umwege zur Kirche, s. 69 f.*

af elever fra skrivemesterklassen lykkedes det hurtigt at skaffe kantoren elever, og rektor fik tilladelse til at optage sine privatelever i sin klasse. Biskolelærerne fik tilhold om at sende alle elever, der var over 9 år gamle, i den offentlige skole, og de forældre, hvis børn undervistes på fattigkassens regning, fik påbud om at sende børnene flittigt og regelmæssigt i skole. Gjorde de ikke det, vilde den gratis undervisning høre op. Alt med det resultat, at skrivemesteren i sommeren 1797 havde 154, kantoren 8 og rektor 5 elever.⁴⁾

Kort tid efter, at disse foranstaltninger er truffet, kommer anordningen om omdannelsen af købstadskolevæsenet. I en skrivelse til overkonsistoriet, foranlediget af denne anordning, henviser provst Friederici til det nylig udførte arbejde og udtrykker sin glæde over at kunne meddele, at man i Sønderborg således i visse henseender er kommet de kongelige hensigter og påbud i forkøbet. Men selv om grundlaget for indretningen af en borgerskole i byen kan siges allerede at være skabt, mener provsten dog, at en omlægning af skolevæsenet i overensstemmelse med anordningens påbud i første omgang vil volde visse vanskeligheder. Han anfører således, at fællesundervisningen af drenge og piger i skrivemesterklassen vil vanskeliggøre oprettelsen af en særlig pigeskole, således som det er forudset i anordningen, ligesom de nuværende lærere vanskeligt vil kunne undervise i de matematiske fag, som i en borgerskole altid — og da navnlig i Sønderborg, hvor skibsfarten spiller så stor en rolle — må indtage hovedpladsen i undervisningen. Endvidere vil den i anordningen krævede forøgelse af timetallet medføre betydelige merudgifter, idet lærernes lønninger i forvejen er lave og som følge af et forøget timetal må forhøjes betydeligt. Provsten lover imidlertid at drage omsorg for, at spørgsmålene bliver løst, og udtrykker håbet om efterhånden at kunne gøre skolevæsenet mere fuldkomment.⁵⁾

⁴⁻¹⁰⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 93.

Denne skrivelse synes at have været den eneste lokale reaktion på anordningen af 24. april 1797, og når der ses bort fra en skrivelse fra december 1800°), hvori visitatoriet og overkonsistoriet får påbud om i samarbejde med generalsuperintendent Adler ved næste vakance i rektoratet at foranledige en hensigtsmæssigere indretning af skolevæsenet i Sønderborg samt om at indsende de dertil tjenlige forslag, er der i en årrække fuldstændig stilhed om reformplanerne. Først i juni 1804 kommer der virkeligt liv i foretagendet, idet visitatoriet da kan forelægge overkonsistoriet et udkast til en „provisorisk skoleanordning for Sønderborg“. Dette udkast har et noget konservativt præg og afviger på en række ikke uvæsentlige punkter ret stærkt fra bestemmelserne i anordningen af 24. april 1797. Således foreslås den hidtidige klasseordning bibeholdt, ligesom der ikke ønskes foretaget nogen adskillelse af drenge og piger i biskolerne og skrivemesterklassen. „Eftertimerne“ ønskes bibeholdt i omtrent samme omfang som tidligere, latin afsættes som reglementeret fag, og ikke blot rektor-, men også kantorembedet ønskes besat med akademikere. Endelig sættes skoleafgifterne relativt højt.) Udkastet forelægges generalsuperintendent Adler til bedømmelse. Han anerkender dets i det store og hele positive karakter, men foreslår dog en række ændringer, særligt m. h. t. de ovennævnte punkter. Den hidtidige klassesdeling kan bestå indtil videre. Ved næste vakance i rektoratet skal dette imidlertid ophæves i sin hidtidige form, og der skal gives pigerne lejlighed til i en særlig pigeklasse at få en videregående undervisning ligesåvel som drengene. Dette opnås ved, at kantorklassen gøres til en ren pigeklasse, således at pigerne fra skrivemesterklassen rykker op i denne, mens de drenge, „der befindes dygtige til en videregående undervisning“, rykker op i rektorklassen. „Eftertimerne“ karakteriserer generalsuperintendenten som „en rest fra den tidligere dårlige indretning af skolevæsenet“, og han hævder, at de bør falde bort. Det bør stå lærerne frit for at give privat-

undervisning, men det må ikke gøres dem til en *pligt*. Overfor kravet om, at latin skal afsættes som fag på timeplanen, hævder Adler, at skolen ikke skal være nogen lærd skole, og kantoren kan heller ikke mere være akademiker, „da det ikke mere går an at indkalde kantorer fra udlandet“. ⁸⁾ Det af Adler korrigerede udkast approberes derpå den 31. juli 1804 som provisorisk skoleanordning for byen. ⁹⁾

Der skal ikke her gøres nærmere rede for denne anordnings indhold, idet den aldrig fik praktisk betydning. Henimod slutningen af året 1804 døde nemlig rektor *Dethlefsen*, og en i anordningen optaget bestemmelse om, at der ved næste vakance i rektoratet skulde foretages en omdannelse af skolens øverste klasser, skulde nu føres ud i livet. Skolekollegiet benyttede denne lejlighed til at gøre opmærksom på, at der yderligere var forskellige forhold indenfor skolevæsenet, som trængte til at ændres; der førtes forhandlinger herom, og enden blev, at det blev overdraget skolekollegiet at udarbejde et forslag til en helt ny skoleanordning for byen. Dette forslag afveg på væsentlige punkter fra den tidligere anordning, idet 1) der foresloges oprettet en særlig pigeklasse uden forbindelse med kantorembedet, 2) skrivemesterklassens eftertimer foresloges bibeholdt, dels på grund af „borgernes forkærlighed for disse eftertimer, dels på grund af nødvendigheden af at skaffe købmændenes og skippernes børn større færdighed særligt i matematik“, og 3) skoleafgiften foresloges nedsat. ¹⁰⁾

Efter at Adler havde gennemset forslaget og underkastet det en del ændringer, blev det den 6. febr. 1807 approberet som „*provisorisk skoleanordning for Sønderborg*“. Denne anordning betegner det endelige brud med en næsten 300-årig praksis. Det havde været forberedt i lang tid; udviklingen indenfor skolevæsenet i det 18. århundredes sidste halvdel havde med stedse større tydelighed vist, at latinskolen havde overlevet sig selv, og at det var folkeskolen — regne- og skrivemesterklassen — der bar fremtiden i sig. Men først nu indrøm-

mes der denne de arbejdsvilkår, dens reelle betydning længe havde berettiget til.

Anordningens vigtigste bestemmelser er følgende:

Den offentlige skole skal fremtidig være en borgerskole. Der gives dem, der ønsker at studere, mulighed for at forbedre sig til optagelse i en latinskole ved privatundervisning hos rektor, der skal være akademiker.

De forhåndenværende to private biskoler bibeholdes indtil videre. Så snart elevtallet overstiger 60, er biskolelærerne forpligtet til at holde en af sognepræsten eksamineret hjælpe-lærer. Pligt til at besøge biskolerne har alle børn fra deres 6. år. Når de er 9 år, overgaar de til borgerskolen under forudsætning af, at de har erhvervet visse nærmere bestemte kundskaber. Har de ikke erhvervet disse, fortsætter de i biskolen, til de har opnået den fornødne modenhed. Der undervises i biskolerne i: læsning, tænkeøvelser, skrivning, regning, religion og hukommelsesøvelser.

I selve borgerskolen bibeholdes den hidtidige klassedeling med rektor-, kontor- og skrivemesterklasse, dog således, at den sidste deles i to afdelinger med hver sit lokale og hver sin lærer (skrivemesteren og en fast hjælperlærer). I skrivemesterklassens nederste afdeling optages børnene fra biskolerne eller børn, som på anden måde har erhvervet de fornødne kundskaber. Undervisningen her omfatter de samme fag som i biskolerne, suppleret med dansk, og er fordelt over 30 timer ugentlig. Skrivemesterklassens øverste afdeling er en ren pigeskole. Her optages pigerne fra nederste afdeling, når de er 11 år gamle, og de bliver her til deres konfirmation. Der undervises 20 timer ugentlig i følgende fag: Religion og udvikling af de moralsk-religiøse begreber (4 timer), dannende øvelser i form af læsning og samtaler om det læste (2), tyske og danske sprogøvelser (3), regning og skrivning (6), historie, geografi, naturhistorie og naturvidenskab (hver 1 time) samt sang (1). Skrivemesteren er herudover forpligtet til ugentlig at give 10

„eftertimer“ for elever, der ønsker at få en videregående undervisning i et eller andet fag. — Kantorklassen er en ren drengeklasse, svarende til øverste afdeling af skrivemesterklassen. Drengene optages ligeledes her, når de er 11 år gamle. Kantoren underviser 24 timer ugl. i religion og bibellæsning (4), matematik og naturlære (2), naturhistorie og antropologi (2), historie og geografi (hver 2 timer), tysk sprog og deklamerøvelser (6), dansk, skrivning og sang (hver 2 timer). 1 13-års alderen kan eleverne gå over i rektorklassen. Undervisningen strækker sig også her over 24 timer ugl. og omfatter de samme fag som undervisningen i kantorklassen, kun udvides den med „en eller anden genstand, som er beslægtet med de øvrige fag og som hører til en fuldstændigere undervisning i de almennyttige borgerkundskaber“. Rektor er desuden forpligtet til på forlangende at give privatundervisning i de levende sprog, i det mindste i fransk, samt i latin.

Skolepengene fastsættes for alle klasser til 12 sk. kvartårligt. Det samme betales for skrivemesterens „eftertimer“. Den ved nedsættelsen af skolepengene forårsagede afkortning i lærerlønningerne udlignes ved tilskud fra bykassen og det Carstens'ske legat. Skrivemesteren får yderligere et løntillæg, da han skal holde „en særlig dygtig hjælpelærer“. Også til biskolelærerne ydes et tilskud, såfremt de skulde blive nødt til at holde en hjælpelærer (jfr. ovenfor). — Fattige forældre betaler ikke skolepenge for deres børn, og forældre med 4 eller flere skolesøgende børn får moderation m. h. t. skoleafgiften. — Forældre, hvis børn uden gyldig grund forsømmer skolen, kan idømmes bøder. De herved indkomne penge anvendes til anskaffelse af præmier til de børn, der udmærker sig ved flid, fremgang og uafbrudt skolegang.

Frierne bibeholdes i samme omfang som tidligere. Dog bliver nu også de to første dage efter påske og pinse fridage.

Der skal afholdes offentlig eksamen to gange om året: ved påske- og mikkelsdagstid. Kun efter eksaminerne må der ske

oprykninger, og det er skolekollegiet, som afgør, om en elev kan oprykkes eller ej.

Skolevæsenets øverste ledelse er skolekollegiet, der består af amtmand, borgmester og provst samt byens præster og rådmænd.¹¹⁾

Det var ikke alene de ydre rammer for skolens virke, der blev ændret med skoleanordningen, også undervisningens hele ånd blev en anden, i et og alt præget af anordningens åndelige ophav: rationalismen. Snæver og afstumpende må undervisningen have været, beskåret som den var efter, hvad der var *almennyttigt* og *moralsk*, tidens to slagord: Religionsundervisningens formål skal bl. a. være „øvelsen af den moralske dømmekraft og udviklingen af de moralsk-religiøse begreber“ hedder det i anordningens § 12; i historieundervisningen skal kun behandles hovedbegivenhederne „eller dog sådanne, der har moralsk nytte, særligt af fædrelands- og bibelhistorien“; i undervisningen i alle de nyindførte fag lægges hovedvægten på deres praktiske nytte og anvendelighed; i matematikken og naturlæren læres f. eks. kun det, „der er nødvendigt for en rigtig bedømmelse af størrelser, forhold, tegninger og de almindelige naturfænomener“.¹²⁾ På den anden side må fremhæves den begyndende fortrængning af udenadslæren i undervisningen og den stadig indskærpede afpasning af undervisningen efter børnenes alder og fatteevne. Det er på disse punkter, at den gamle latinske har haft nogle af sine dybeste brist.

Navnlig eet forhold vil fra et nutidigt synspunkt være påfaldende m. h. t. skoleanordningen af 1807, nemlig den underordnede plads, der tildeles modersmålet i undervisningen. Tysk var undervisningssproget i alle klasser, og i biskolerne læstes overhovedet ikke dansk. I skrivemesterklassens nederste afde-

¹¹⁾ Anordningen er aftrykt i: Systematische Sammlung der für die Herzogthümer Schleswig und Holstein erlassenen Verordnungen und Verfügungen. 4. bd. Anhang II. (Schulregulative II), s. 313 f

¹²⁾ Systematische Sammlung 4. bd. Anhang II, s. 318 f.

ling er der ganske vist afsat 4 timer til undervisning i *dansk*, men når disse timer i anordningen foreslås anvendt til undervisning „i ortografien efter forskrifter (Aufsätzen) på tavlen, snart på tysk og snart på dansk“, vil man forstå, at den dansk-undervisning ikke har været overdreven effektiv. I øverste afdeling af skrivemesterklassen indskrænker hele danskundervisningen sig på samme måde til 3 timer ugl. i „tyske og danske sprogøvelser“. Endelig er der i kantor- og rektorklassen afsat 2 timer ugl. til undervisningen i dansk, uden at der gives nærmere direktiver m. h. t. undervisningens art og metode.¹³⁾ Til yderligere fuldstændiggørelse af billedet af modersmålets askepottilværelse i skolen kan nævnes, at mens der ved op-rykninger skulde tages hensyn til standpunktet i alle andre fag, spillede kundskaberne i dansk overhovedet ingen rolle.

I modsætning til mange af landdistrikterne, hvor skolereformerne måtte gennemtvinges under befolkningens energiske modstand, synes skoleanordningens bestemmelser i Sønderborg hurtigt og uden gnidninger at være ført ud i livet.¹⁴⁾ Dette forhold har i første række sin forklaring i, at de ved reformerne opnåede fordele var umiddelbart indlysende for bybefolkningen, der gennem mere end et halvt hundrede år havde erhvervet dybtgående erfaringer om den gamle skoleforms utilstrækkelighed. Af betydning har det også været, at et tilskud på 4.000 rdl. fra det *Carstens'ske* legat i første omgang gjorde de med reorganisationen af skolevæsenet forbundne udgifter mindre følelige.¹⁵⁾

¹³⁾ Systematische Sammlung. 4. bd. Anhang II, s. 319 f.

¹⁴⁾ Sønderjydske Aarbøger 1936, s. 169 f.

¹⁵⁾ Tyske kancelli: Forestillingsprotokol 1806 II, nr. 96 (Rigsarkivet). Gehejmeråd og kansler *Carstens* i Slesvig indsatte ved testamente af 28. 2. 1795 det offentlige til arving af sin formue på ca. 316.000 mark. Det overlodes iøvrigt tyske kancelli at bestemme, til hvilke offentlige formål i hertugdømmet Slesvig renteoverskudet skulde anvendes. Om legatets betydning for skolevæsenet vidner det, at der alene i årene 1795—1812 af dets midler uddeltes ca. 60.000 rigsbankdaler til forbedring af landsby- og købstadskolerne i hertugdømmet. I årene 1827 f. ydede legatet navnlig hjælp til indførelsen af den indbyrdes undervisning i

Skolen kunde da også begynde sit arbejde i de nye rammer under de bedste auspicer. Borgerskabet tilkendegav straks sin interesse for skolen ved gennem en indsamling at tilvejebringe midler til anskaffelse af skolebøger til fattige børn og oprettelse af et skolebibliotek.¹⁶⁾ Yderligere havde skolen den lykke i sin første rektor under de nye forhold, *Christian Heinrich Peter Larsen*, at besidde en mand, der med levende interesse for tidens tanker på skolens og pædagogikkens område forbandt praktisk dygtighed, et varmt hjerte for ungdommens vel og en ukuelig iver efter at gøre skolens undervisning så rig og frugtbringende som muligt.¹⁷⁾ Han er en af de smukkeste typer på en rationalistisk skolemand; desværre gjorde hans tidlige død i 1812 en hurtig ende på det så lovende begyndte arbejde. Undervisningens mål var for ham det rationalistiske: at skabe oplyste og samfundsnyttige borgere, „Männer von Aufklärung und Herz“, mennesker, der ikke alene kendte deres pligter men også havde vilje til at opfylde dem.¹⁸⁾ — Udover den ordinære undervisning lod han afholde ugentlige deklamationsøvelser — afsluttende med en offentlig prøve i deklamering — for at give de ældre elever lejlighed til at øve sig i offentlig fremtræden; og ud fra den rigtige erkendelse, „at næppe nogen efter konfirmationen får lyst eller lejlighed — for ikke at tale om fritid — til at lære for livet“ anvendte han een time ugentlig til at læse op for konfirmanderne af almindelige bøger i tidens smag som „Robinson Crusoe“, „Die Entdeckung Amerikas“, „Bontheekues Abenteuer“ og „Cooks erste

hertugdømmets skoler. (Tyske kancelli: Forestillingsprotokol 1828, IV, nr. 120. P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik des Herzogthums Schleswig, s. 57).

¹⁶⁾ Intelligenzblatt zur Zeitung für Literatur und Kunst in den königl. dänischen Staaten 1807, nr. 5.

¹⁷⁾ C. H. P. Larsen født i Glückstadt 14. 12. 1775 som søn af en underkonstabel. Efter at være blevet cand. theol. i Gottorp 1800 oprettede han en privatskole i Lyksborg; denne vilde dog ikke gå, og han flyttede derfor i 1807 til Sønderborg som rektor. Død 5. 5. 1812, (jfr. iøvrigt: Lübker og Schröder: Lexikon der Schlesw.-Holst.-Lauenburgischen Schriftsteller 1796—1828, s. 334).

¹⁸⁻²⁰⁾ Skoleprogrammerne 1807 og 1808 (jfr. 21).

Reise".¹⁹⁾ Han betonedede stærkt skolens præg af „familieskole“ og udtrykte håbet om hyppigt at se forældrene i skolen.²⁰⁾ Udadtil søgte han at hævde skolens anseelse ved — i lighed med latinskolerne — hvert år at udsende års- eller indbydelsesskrifter, indeholdende en afhandling af ham selv om et af tidens brændende skole- eller opdragelsesspørgsmål samt en oversigt over skoleårets arbejde.²¹⁾ Samme formål tjente en artikel, „Die Schule in Sonderburg“ som han i 1811 anonymt offentliggjorde i „Neue schleswig-holsteinische Provinzialberichte“, og hvor han redegør for skolereformerne samt retter en forsigtig kritik mod forskellige forhold indenfor skolevæsenet. Hans interesse for det danske sprogs kår i skolen vil senere blive omtalt.

Den 24. august 1814 udstedtes „den almindelige skolelov for hertugdømmerne Slesvig og Holsten“ til afløsning af de midlertidige lokale skoleregulativer. Denne stiller endnu mere vidtgående krav om en reorganisation af skolevæsenet end regulativet af 1807. Således kræves de private biskoler afskaffet og erstattet med offentlige elementarskoler, drenge og piger skal adskilles i skolen allerede fra det fuldendte 9. år, der skal ikke mere betales skolepenge, og „eftertimerne“ skal fuldstændigt afskaffes.²²⁾

Det varede dog et godt stykke tid, inden man i Sønderborg nåede op på højde med disse krav. Overensstemmelse på det første punkt tilvejebragtes ved et *regulativ af 11. juni 1819*, hvorefter der i stedet for de hidtidige to biskoler oprettedes en offentlig elementarskole med to sideordnede klasser, hver med sit nøje afgrænsede distrikt af byen. Pligtige til at besøge disse klasser var alle børn fra det 7. til det tilbagelagte 9. år. Fagene forblev de samme som i biskolerne, og der undervistes 5 timer dagligt de 4 dage om ugen; de øvrige to dage — ons-

²¹⁾ Skoleprogrammerne findes bl. a. i: Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A. VI) nr. 93.

²²⁾ Skoleloven aftrykt i: Rendtorff: Die schleswig-holsteinischen Schulordnungen, s. 144 f.

dag og lørdag — undervistes der om sommeren 3, om vinteren 3½ time. Undervisningen var gratis.²³⁾

På de øvrige punkter skabtes der først uniformitet ved udstedelsen af et nyt *skoleregulativ* for byen den 5. maj 1835.²⁴⁾ I henhold til dette omdannedes skrivemesterklassens nederste afdeling fra en fællesklasse til en ren pigeklasse. Drengene herfra overførtes til kantorklassen, således at der fremtidig til de to trin i drengeskolen — kantor- og rektorklasse — i pigeskolen svarede: nederste og øverste afdeling af skrivemesterklassen (herefter kaldet 2. og 1. pigeklasse). Herefter var således kun elementarskolen fællesskole, og børnene gik herfra over i henholdsvis anden pigeklasse og kantorklassen. Skolepengene bevarede i det hidtidige omfang, sålænge de daværende lærere var ansat ved skolen, men efter deres afgang skulde de helt falde bort.

„Eftertimerne“ havde allerede i lang tid givet anledning til almindelig utilfredshed, idet praksis efterhaanden var blevet den, at kantor- og rektorklassens undervisning i regning og skrivning blev henvist til skrivemesterens eftertimer, så at de drenge i de to øverste klasser, der ønskede at få undervisning i regning og skrivning, måtte henvende sig til skrivemesteren herom og betale ham ekstra for denne undervisning. Hertil kom, at skolepligten ikke strakte sig til „eftertimerne“, således at skolens ledelse i realiteten var uden indflydelse på, om drengene efter deres 11. år fik undervisning i disse to grundlæggende discipliner.²⁵⁾ Nu blev „eftertimerne“ fuldstændigt afskaffede, og undervisningen i regning og skrivning henvistes i alle skolens klasser til de ordinære timer, hvis antal samtidig forhøjedes til 30 om ugen i drengeskolen og til 26 i pigeskolen. Af skoleregulativets indhold kan iøvrigt fremhæves en bestem-

²³⁾ Systematische Sammlung. 4. bd. Anhang II, s. 330 f.

²⁴⁾ Chronologische Sammlung der im Jahre 1835 ergangenen Verordnungen und Verfügungen, s. 77 f.

²⁵⁾ Tyske kancelli. I. A. D. Sønderborg by. Skolesager 1668, 1733—1848. A. Normsager 1753—1848. (Rigsarkivet).

melse om, at der også skulde indføres undervisning i dansk i elementarskolen og en bestemmelse om, at der ved siden af skolekollegiet — der fortsat skulde være skolevæsenets øverste organ — skulde indføres en *skolekommission*, bestående af byens to præster, en rådmand og fire skoleforstandere, valgt blandt byens borgere, med den særlige opgave at føre kontrol

Wilhelmineskolen i Sønderborg (Akvarel, fra 1830 i privateje)

med skolegangen og forsømmelserne, ligesom de to præster fik overdraget som skoleinspektører at varetage det almindelige tilsyn med skolerne.

Det vigtigste problem indenfor skolevæsenet i det 19. årh.s første halvdel var iøvrigt den stærke stigning i elevtallet og den deraf følgende fortsatte kamp mod lokale- og lærermangel.

I 1811 rådede det samlede offentlige skolevæsen over to *skolebygninger*. Øst for kirken lå den gamle, i 1739 opførte, skole, hvis „ujævne gulvbelægning af røde og gule teglsten såvel som den overalt i øjnene faldende økonomi“ vidnede om et tydeligt misforhold mellem vilje og evne ved bygningens opførelse. Den var 13 fag lang og 4 fag dyb og rummede 3

lyse og rummelige klasseværelser. Her havde den blandede klasse og de to drengeklasser til huse. I en lille gyde tæt ved kirken lå en nyopført, „ovenud smuk bygning“, hvori pige-klassen holdt til.²⁶⁾ Elementarskolen fik først i 1829 sin egen bygning, ved hvis opførelse udgifterne androg 5000 rbd., af hvilke de 1500 var et tilskud fra det Carstens'ske legat. Skolen fik til minde om prins Frederik's — den senere kong Frederik VII.s — formæling med prinsesse Wilhelmine Marie, der fandt sted samme år som grundstenen til skolen nedlagdes, navnet „Wilhelmines skolen“. Samtidig med opførelsen af denne bygning udvidedes hovedskolen ved en tilbygning.²⁷⁾ Allerede i 1838 kunde hovedskolen imidlertid ikke rumme alle eleverne, og den afløstes derfor i dette år af en ny toetages skole med 4 store klasseværelser.²⁸⁾

Efter reformerne rådede den offentlige skole over 4 lærerkræfter: rektor, kantor, skrivemester og fjerde lærer, „et fortrin — skriver rektor Larsen i 1811 — som, såvidt jeg ved, ingen lignende anstalt i hertugdømmerne kan rose sig af“.²⁹⁾ Hertil kom ved elementarskolens oprettelse i 1819 yderligere to lærere. Allerede i 1829 måtte der imidlertid bevilges den ene af elementarlærerne et personligt løntillæg på 80 rbd., da elevtallet i hans klasse var så stort, at han måtte holde en underlærer.³⁰⁾

Den første opgørelse af det offentlige skolevæsens samlede *elevtal* stammer fra 1837. De tre skoler havde da ca. 578 elever, fordelt på følgende måde:

²⁶⁾ Neue schleswig-holsteinische Provinzialberichte 1811, s. 582.

²⁷⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Ældre skolesager 1827—48; Tyske cancelli. Forestillingsprotokol 1828, IV, nr. 120 (Rigsarkivet).

²⁸⁾ P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik des Herzogthums Schleswig, s. 89; Tyske cancelli. Forestillingsprotokol 1839, II, Nr. 72. (Rigsarkivet).

²⁹⁾ Neue schleswig-holsteinische Provinzialberichte 1811, s. 582.

³⁰⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Ældre skolesager 1827—48.

Rektorklassen	49 elever
Kantorklassen	90 —
1. pigeklasse	67 —
2. pigeklasse	76 —
Elementarskolens nordlige afdeling ca.	170 —
— sydlige —	126 —

eller gennemsnitligt 96 elever pr. lærer.³¹⁾ Særlig stærkt belastede var kantoren og de to elementarlærere. Ganske vist havde i hvert fald den ene elementarlærer en fast hjælpelærer, ligesom også kantoren til hjælp ved undervisningen havde en ung mand, som han forberedte til optagelse på et seminarium, men denne ordning var ikke holdbar i længden.³²⁾ For at aflaste kantoren og elementarlærerne blev der derfor i 1841 oprettet en ny klasse — mellemklassen — og ansat en fast hjælpelærer ved denne. Til denne klasse henvistes derefter de drenge, som var for gamle til at gå i elementarskolen, men ikke evnede at følge med i kantorklassen. Mens drengene i almindelighed i 9—10 års alderen fra elementarskolen gik over i kantorklassen, blev pigerne noget længere i elementarskolen og gik så over i mellemklassen, og først naar de her var blevet nogenlunde dygtige i læsning og religion, optoges de i kantorklassen. På denne måde befriedes såvel elementar- som kantorklassen for en undervisningen stærkt tyngende dødvægt.³³⁾ Klassen gjorde god fyldest, men var ilde lidt af de forældre, hvis børn kom til at gå i den, og blev derfor i 1845 omdannet til en almindelig klasse, parallel med kantorklassen.³⁴⁾

Nogen endelig bedring var dog ikke opnået hermed. 1845

³¹⁻³²⁾ Visitatsindberetning 1837. (Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 93).

³³⁻³⁴⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Korrespondancesager 1844—60. Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) Nr. 43.

har skolen 650 elever, fordelt således på de forskellige klasser:³⁵⁾

rektorklassen	50 elever
Kantor- og mellemklassen	100 „
1. og 2. pigeklasse	180 „
2 elementarklasser	320 „

Med 7 lærere bliver dette gennemsnitligt 93 elever pr. lærer, altså kun en ubetydelig forskydning i løbet af de forløbne 10 år. Sønderborg var da også den by i hele hertugdømmet, hvis skole på det tidspunkt havde flest elever pr. lærer, omend forskellen ikke var stor. Tallene for de øvrige nord-slesvigske byer var: Aabenraa: 90, Haderslev: 91 og Tønder: 83 elever pr. lærer.³⁶⁾

En ordning af dette forhold var planlagt, men blev ikke gennemført før en årrække senere. Først kom krigen og hindrede alle reformer, og efter krigens afslutning var det et ganske andet problem, som tiltrak sig al opmærksomhed og først krævede en løsning. Dette problem var uoverensstemmelsen mellem folkesproget og skolens undervisningssprog.

Inden der gøres rede for den måde, hvorpaa dette spørgsmål løstes, skal der gives en oversigt over *de sproglige forhold* indenfor skolen i perioden fra skolereformerne til treaarskrigen.

I begyndelsen af det 19. århundrede var forholdet det, at næppe en sjettedel af børnene i Sønderborg ved begyndelsen af deres skolegang forstod og talte tysk til nødtørftighed.³⁷⁾ Til trods herfor legaliserede anordningen af 1807 tysk som undervisningssproget i skolen og indrømmede kun undervisningen i dansk en beskeden plads på timeplanen. Følgen var da ogsaa, at mangelfuld forståelse blev en alvorlig hindring for elevernes tilegnelse af lærestoffet. I 1807 skriver rektor Larsen i skolens program, at han har forsøgt at give rektorklassens

³⁵⁾ P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik, s. 88.

³⁶⁾ P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik, s. 31.

³⁷⁾ Neue schleswig-holsteinische Provinzialberichte 1811, s. 575.

elever lidt begreb om den tyske sproglære, „idet ungdommens sprog blandt alle hindringer for fremgangen er den mest trykkende“, og i 1808 hedder det om den tidligere omtalte højtlesningstime, at rektor „intetsteds har følt, hvilket besvær det medfører ikke at blive forstået, som her. Højest 4 eller 5 kunde ved anstrengt opmærksomhed følge med“.³⁸⁾ Han ser sig derfor et par gange nødsaget til indtrængende at opfordre forældrene til at tale tysk — i det mindste plattysk — med deres børn.³⁹⁾

Rektor Larsen var iøvrigt fuldstændig klar over det uretfærdige og u hensigtsmæssige i den herskende uoverensstemmelse mellem skole- og folkesprog. Han skriver i sin ovenfor nævnte artikel om skolen i „Neue schleswig-holsteinische Provinzialberichte“ 1811 bl. a.: „Skal læreren m. h. t. sproget rette sig efter befolkningen eller skal befolkningen rette sig efter læreren? Det første synes at være fornuftigt, det andet synes at være fuldkommen tåbeligt. At der hermed menes bogsproget, er en selvfølge. Vilde det i overensstemmelse hermed ikke være hensigtsmæssigere at indføre dansk kirke- og skolesprog i de byer, hvor befolkningen taler dansk og for størstedelens vedkommende kun forstår dansk. Man vilde i hertugdømmernes tysktalende byer som Slesvig, Husum, Frederiksstad o. a. — og tilsyneladende ikke med urette — beklage sig, hvis kirke- og skolesproget skulde være dansk; en sådan selvmodsigelse vilde forvirre og fordumme voksne og børn. Hvad der er ret for den ene, maa imidlertid ogsaa være det for den anden! Et andet spørgsmål er, om det ikke vilde være hensigtsmæssigt at give undervisning i det danske sprog i vort fædrelands tyske, og i det tyske sprog i de danske skoler.“⁴⁰⁾

Paa baggrund af den fordomsfrie indstilling, som taler ud af disse ord, er det naturligt, at det danske sprog nød

³⁸⁾ Skoleprogrammer 1807 og 1808 (jfr. note 21).

³⁹⁾ Skoleprogram 1808 (jfr. note 21).

⁴⁰⁾ Anf. sted, s. 575 note.

forholdsvis gode kår i Larsens rektortid. Han karakteriserer i 1807 faget dansk som værende „ikke mindre vigtigt end ethvert andet fag“, og det i anordningen foreskrevne timetal for danskundervisningen blev i hans tid nøje overholdt⁴¹⁾. Yderligere var det Larsens plan med tiden at gå over til at anvende dansk undervisningssprog i de lettere fag; denne plan synes dog ikke at være blevet realiseret; heller ikke en planlagt time med dansk kursorisk læsning blev gennemført på grund af mangel på passende dansk læsestof⁴²⁾.

Efter rektor Larsens død i 1812 synes danskundervisningen at være blevet grundigt forsømt, så at end ikke det i anordningen af 1807 foreskrevne timetal blev overholdt⁴³⁾. En bedring indtrådte atter med *Carl Philip Ludw. Jensens* tiltrædelse som sognepræst og provst i 1830. Prins Christian Frederik — den senere kong Christian VIII. — skriver i sin dagbog under 8. juli 1831, at han på Augustenborg har talt med provst Jensen „om det såre fejlagtige i, at der ej er en dansk, som der er to ny organiserede tyske skoler i Sønderborg, hvor dog almuen ikke taler tysk, men dansk. Han indrømmede dette fuldkommen og undrede sig over, at det ej var iagttaget ved skolevæsenets nye organisation. Nu hjælper man sig ved, at den ene lærer frivillig underviser i dansk læsning og skrivning, men han haabede at skulle se det mangelfulde i denne indretning hævet med tiden“. ⁴⁴⁾ Det lykkedes virkelig ogsaa provst Jensen at skaffe det danske sprog bedre kår i skolen, omend langt fra i den udstrækning, det vilde have været rimeligt. Hans omsorg for det danske sprog er ikke — som det til overflødighed vil fremgå at det følgende — dikteret af danske sympatier, men udelukkende af rent praktiske hensyn. Han udtaler 1848: „Den, der kender forholdene, kan ikke se bort

⁴¹⁾ Skoleprogram 1807 (jfr. note 21).

⁴²⁾ Skoleprogrammer 1807 og 1812 (jfr. note 21).

⁴³⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Ældre skolesager 1827—48 (Skolekollegiets indberetning 10. 11. 1846).

⁴⁴⁾ Sønderjydske Aarbøger 1895, s. 53.

fra, at kendskab til det danske sprog er en absolut nødvendighed⁴⁵⁾. Han drog omsorg for, at danskundervisningen nu blev omhyggelig passet, og må betragtes som ophavsmanden til bestemmelsen i skoleregulativet af 1835, hvorefter dansk blev indført som undervisningsgenstand ogsaa i elementarskolen. Dette regulativ fastsætter ikke som anordningen af 1807 bestemte timetal for de enkelte fag, og det lader sig derfor ikke gøre med tørre tal at belyse danskundervisningens omfang i perioden efter 1835. Fra 1848 foreligger der imidlertid en indberetning, som giver nogenlunde faste holdepunkter for en bedømmelse af danskundervisningens stadi i de enkelte klasser⁴⁶⁾. Ifølge denne indberetning underviser rektor's hjælpelærer 3 timer ugentlig i dansk grammatik og stiløvelse i rektorklassen. Yderligere anvender han i fagene fædrelandets historie og geografi *dansk undervisningssprog*. I den ene afdeling af anden drengeklasse (kantorklassen) anvender kantor Grimm 12 timer ugl. til danskundervisning, dog således at en god del af denne tid tillige anvendes til undervisning i tysk, „saaledes som en god sprogundervisning under de herværende forhold altid må være sammenlignende og tjene begge sprog samtidig“. Iøvrigt er dansk her undervisningssprog ikke alene i fagene fædrelandets historie og geografi, men ogsaa — afvekslende med tysk — i hovedregning. Anden afdelings lærer, Witt, havde fra seminariet gode vidnesbyrd for sine kundskaber i dansk; et længere ophold i Holsten bragte ham imidlertid ud af øvelsen i at anvende det danske sprog, men på skolekollegiets opfordring har han nu dygtiggjort sig så vidt i dansk, at han kan undervise 4 timer ugl. på dansk (i dansk samt i fædrelandets historie og geografi). I pigeskolen er forholdene ulige dårligere. I den ene af klasserne gives der ugentlig 3 timers undervisning i dansk samt 1 times undervisning i fædrelandshistorien, således at lærebogen „bliver læst på dansk og oversat og

⁴⁵⁻⁴⁶⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Ældre skolesager 1827—48.

det læste atter gentaget på tysk“, og i den anden klasse anvender læreren kun 1 time ugentlig til undervisning i dansk, idet han derved „indskrænker sig til mundtlig og skriftlig oversættelse“. Om resultaterne af denne undervisning udtaler skolekollegiet, at de dygtigere af drengeskolens elever lærer at skrive lige så godt dansk som tysk, og at de fleste også kan læse dansk og skriftligt udtrykke sig temmeligt flydende i det danske sprog. Overhovedet mener man ikke, at drengeskolen står tilbage for landsbyskolerne m. h. t. danskundervisningen; pigeskolen tør man derimod ikke give så godt et vidnesbyrd i så henseende.

Når undervisningen i og på dansk endnu i 1848 trods skolestyrelsens bestræbelser i flere klasser havde så ringe et omfang, skyldes det i første række, at flere af lærerne simpelt hen ikke formåede at undervise på dansk, tysktalende og tyskuddannede, som de var. Det har overhovedet været skæbnesvangert for skolens danskundervisning i den behandlede periode, at skoleledelsen som følge af, at skolen nu engang var tysksproget, ved ansættelsen af lærere måtte give og gav de ansøgere fortrinnet, som var født i monarkiets tysktalende egne, og som havde fået deres uddannelse på tyske universiteter og seminarier og følgelig kun havde et minimalt kendskab til det danske sprog. Af de 17 lærere, der vides at have været ansat ved skolen i tiden 1807—50, var kun 6 født i Nordslesvig, deraf to i Sønderborg. 3 var født i Holsten og 8 i den del af Slesvig, som ligger syd for den nuværende grænse. Alle de 3 rektorer, som virkede ved skolen i dette tidsrum, havde fået deres akademiske uddannelse ved Kiels universitet. Af de øvrige 14 lærere var 11 seminarieuddannede, og alle var de udgået fra Tønder seminarium, der til 1850 „var en rent tysk dannelsesanstalt, tysk i sprog og tysk i ånd med en ganske minimal hensyntagen til det danske sprog“.⁴⁷⁾ På den baggrund var det umuligt an-

⁴⁷⁾ Tønder Statsseminariums Historie 1788—1838, s. 53.

det, end at danskundervisningen — alle gode bestræbelser til trods — måtte blive af en såre nødtørftig karakter.

At det var forbundet med store vanskeligheder både at fastholde skolens tysksprogede karakter og at give det danske sprog en blot nogenlunde ordentlig plads i undervisningen, viser rektorvalget i 1843 med al ønskelig tydelighed. Ikke én af de tre teologiske kandidater, der som de bedst kvalificerede blandt ansøgerne blev indstillet til embedet, forstod eller talte dansk, og det blev derfor før valget meddelt dem, at den, der fik embedet, måtte forpligte sig til på egen bekostning at holde en danskuddannet og dansktalende hjælpelærer til at varetage danskundervisningen, indtil den pågældende selv havde erhvervet det fornødne kendskab til sproget.⁴⁸⁾

Når der ved denne lejlighed toges så vidtgående hensyn til danskundervisningen, har en medvirkende årsag hertil sikkert været, at der med fæstnelsen af en bevidst dansk nationalfølelse i Nordslesvig o. 1840 var begyndt at rejse sig krav om at give det danske sprog bedre kår i kirke, skole og retsvæsen, krav, som man ikke helt kunde negligere.⁴⁹⁾ Interessen for de

⁴⁸⁾ Sønderborg præstearkiv. Schulsachen 1843. — Et indtryk af, hvilke vanskeligheder skolestyrelsen var stillet overfor ved rektorvalget, viser en skrivelse til magistraten fra provst Jensen og pastor Christiansen, dat. 23. 5. 1843, hvori det bl. a. hedder: »Wollte man als unabänderliches Prinzip feststellen, dass der Rector in seiner Classe selbst im Dänischen unterrichten solle, so würde genügende Fertigkeit in dieser Sprache und gründliche Kenntniss derselben allerdings ein wesentliches Erfordernis zur Qualification für diese Stelle werden, aber doch immer nur eins neben mehreren. Die Schulsprache ist die deutsche, ausserdem ist Kenntniss der erforderlichen Realien, der alten Sprachen und von den neueren der französischen und englischen bei den hiesigen Verhältnissen unumgänglich nötig. Je mehr man diese Ansprüche vermehrt, desto schwieriger wird es sein, einen Mann zu finden, der neben so mannigfaltigen Kenntnissen auch die rechte Lehrgabe hat, und meistens wird man in einem oder dem anderen Stücke nachgeben müssen«. Her har man valgt at slå af på kravene m. h. t. kundskaberne i dansk, men har samtidig ment at sikre danskundervisningen den plads, der tilkommer den, ved af rektoren at kræve, at han skal holde en hjælpelærer, for hvem oven i købet »die dänische Sprache nicht nur ein Erfordernis unter vielen sondern das erste von allen (wird)«. Tyske kancelli. I. A. D. Sønderborg by. Skolesager 1668, 1733—1848. B. Rektor 1668, 1733—1843. Rigsarkivet.

⁴⁹⁾ Om den årvågenhed, hvormed man i danske kredse fulgte ethvert

sproglige forhold gav sig nogle år senere — i 1846 — udslag i, at kong Christian VIII gennem slesvig-holstenske kancelli pålagde provinsialregeringen på Gottorp at indhente fyldige og nøjagtige oplysninger fra rette vedkommende om kirke- og skolesprogets forhold til folkesproget i den danske og frisiske del af Slesvig. Provinsialregeringens befaling herom udgik den 21. oktober 1846.⁵⁰) Den indberetning, som Sønderborgs kirke- og skolekollegium afgav i henhold hertil den 10. novbr. 1846, indledes med en udførlig redegørelse for de sproglige forhold i byen, af hvilken følgende hovedpunkter skal fremdrages: Antallet af hhv. dansk- og tysktalende kan ikke nøje fastsættes. I

formodet overgreb mod det danske sprog, vidner et indlæg i »Dannevirke« 15. 3. 1843, hvor det skarpt kritiseres, at de tre valgkandidater til rektorembetet i Sønderborg havde fået pålæg om at indlevere en tysk og en latinsk, men ikke nogen dansk afhandling, »og at der således aldeles ikke er taget hensyn til om disse herrer have noget tilstrækkeligt bekendtskab med det danske sprog eller ej, dette måtte vi sandeligen undres højliggen over, da enhver dog ved, at der ifølge hs. majestæts udtrykkelige vilje også skal læres dansk i vore skoler. Iblandt de 3 valgkandidater er der såvidt vi ved ikke én, der forstår dansk; idetmindste er dette tilfældet med hr. Peters (konstitueret i og favorit til embedet. Forf.s anm.), og den danske undervisning i første drengeklasse har derfor hidindtil måttet besørges af lærer ved 2. drengeklasse, hr. kantor Grimm, som også er en ferm dansker. Om denne nødhjælp nu ogsaa fremdeles vil vorde benyttet, eller om den danske undervisning for fremtiden aldeles skal bortfalde i rektorklassen, derom er vi ej underrettede; i alt fald var det dog vel rigtigst, at rektoren selv kunde undervise i dansk. Nu, for vor part må vedkommende vide, hvad de her have at gøre eller at lade og hvorledes de forresten kunne forsvare deres afværd m. h. t. hans majestæts allerhøjeste vilje«. Hertil bemærker provst Jensen i en skrivelse af 23. 3. 1843, at den eneste grund til, at kandidaterne ikke har skullet indlevere en dansk afhandling er den, »dass es zur Befähigung für den Unterricht im Dänischen, wie er in der hiesigen Schule zumal in der ersten Knabenklasse muss gegeben werden, nicht hinreichen würde, wenn der Lehrer etwa im Stande wäre, bei hinlänglicher Musse und vielleicht unter Benützung von Hilfsmitteln einen fehlerfreien dänischen Aufsatz zu schreiben. Er muss vielmehr aus dem Stegreife correct und fliessend schreiben können, ob er das aber könne, lässt sich nicht durch vorher gestellte Aufgaben, sondern erst bei Gelegenheit der Prüfung selbst feststellen. Im vorliegenden Fall konnten die Präsentirten dies nicht leisten, deshalb wurden ihnen allen vor der Wahl die Verpflichtung aufgelegt so lange einen des Dänischen völlig mächtigen Gehülfen zu halten, bis er selbst sich genugsam mit dieser Sprache bekannt gemacht zu haben und dann einen den hiesigen Verhältnissen entsprechenden Unterricht erteilen zu können vermeint«. (Sønderborg præstearkiv. Schulsachen 1843).

⁵⁰) C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie. II, s. 360 f.

mange hjem tales begge sprog i næsten lige stor udstrækning. Dette gælder navnlig de mere ansete borgeres hjem, hvor forældrene taler tysk med deres børn, dansk med tyendet og iøvrigt i det daglige liv og indbyrdes snart det ene, snart det andet sprog. Noget lignende gælder de mange tyske håndværkere, der har bosat sig i og giftet sig med piger fra byen. Det varer ofte længe, inden det ene eller det andet sprog bliver det fremherskende i sådanne hjem. På den anden side hænder det også — omend næppe i samme udstrækning — at indvandrede fra kongeriget vænner sig til mest at bruge det tyske sprog. Søfolk, daglejere o. lign. har derimod næsten udelukkende dansk hussprog. Dansk må således siges at være folkesproget, dog med den begrænsning, at alle indfødte næsten uden undtagelse betjener sig af det tyske sprog i skriftlige, forretningsmæssige og kirkelige anliggender. — Om forholdene i skolen hedder det, at der undervises i dansk i alle klasser, og at skoleledelsen ved besættelsen af lærerembederne altid har taget hensyn til ansøgnernes kundskaber i dansk. Iøvrigt hævdes det, at der m. h. t. kirke- og skolesproget aldrig er foretaget ændringer mod befolkningens vilje. Befolkningen er veltilfreds med, at der sørges omhyggeligt for undervisningen i dansk, men intet vilde vække større utilfredshed, end at tysk ophørte med at være det dominerende sprog i skolens undervisning, „da det i for høj grad er i alles interesse — også deres, som selv udelukkende taler dansk — at deres børn opnår færdighed i brugen af det tyske sprog“.⁵¹⁾

I 1848 rejses spørgsmålet om skolesproget påny og denne gang i en mere konkret form, idet det slesvig-holstensklauenborgske kancelli i en skrivelse til kirkevisitatoriet i Sønderborg den 24. august 1848 udtaler, at man har taget under overvejelse, om det ikke vilde være hensigtsmæssigt i de nordslesvigske købstæder at give det danske sprog en større plads i den offent-

^{51—55)} Sønderborg byarkiv. XIX. Ældre skolesager. 1827—48.

lige skoles undervisning. Man mener, at dette lettest opnås ved at indføre *dansk undervisningssprog* i forskellige fag, f. eks. historie, og visitatoriet anmodes om at udtale sig om denne plan samt om at meddele, hvornår en evt. udvidelse af den danske undervisning kan gennemføres.⁵²⁾

Kirkevisitatoriet henviser sagen til skolekollegiet, hvis svar, der er ført i pennen af provst Jensen, er formet som en redegørelse for omfanget af undervisningen i og på dansk i de forskellige klasser på det daværende tidspunkt. Hovedpunkterne i denne redegørelse er refereret ovenfor s. 229 f. Under henvisning til, at den af kancelliet foreslåede anvendelse af dansk undervisningssprog i forskellige fag allerede er gennemført, slutter kollegiet med at udtale, at der for Sønderborgs vedkommende kun kan være tale om, hvorvidt der skal anvendes et større antal timer til selve danskundervisningen. Forskrifter i så henseende ser kollegiet imidlertid kun nødigt, da sådanne vil være i modstrid med det for det gældende skoleregulativ til grund liggende princip, at der ikke fastsættes bestemte, ufravigelige timetal for de enkelte fag. Kollegiet anmoder derfor om også i fremtiden at måtte have lov til alene „efter bedste skøn at sørge for danskundervisningen ligesåvel som for undervisningen i andre fag“.⁵³⁾

Udover skolekollegiets skrivelse foreligger der et svar fra Sønderborgs magistrat paa kancelliets skrivelse. Her lyder helt andre toner: Det må være enhver uhildet iagttager påfaldende, at skoleundervisningen meddeles på tysk i en by, hvor dansk er næsten alle indbyggernes modersmål. Kun gammel vane er skyld i, at mange har vanskeligt ved at frigøre sig fra den fordom, at ungdommen kun kan erhverve sig den fornødne dannelse, hvis skoleundervisningen er tysk. Man miskender ikke det tyske sprogs værdi i Nordslesvig og er af den anskuelse, at der bør lægges megen vægt på undervisningen i tysk, men det er urimeligt at gå så vidt, at modersmålet kun bliver et bifag i skolen. Under de nuværende forhold lærer eleverne „hverken

at udtrykke sig godt i deres modersmål eller at skrive dette korrekt; men ligesålidt opnår de nu denne færdighed i det tyske sprog, da dette som et fremmedsprog er sværere at lære for dem. Endvidere går der megen tid tabt ved anvendelsen af tysk undervisningssprog i de øvrige fag, da børnene, som næsten alle udenfor skolen kun har hørt og talt dansk, ikke straks forstår, hvad der bliver foredraget for dem, og hvad de skal læse og skrive“. Disse mangler foreslaas afhjulpet ved, at undervisningen i elementarklassen fremtidig meddeles på dansk. På det grundlag, der herved skabes, kan der i de højere klasser bygges videre ved anvendelsen af dansk undervisningssprog i visse fag — f. eks. historie og geografi — samt ved undervisning i dansk grammatik og stiløvelser. Den øvrige undervisning skal fortsat meddeles på tysk. Der tilføjes, at det er et almindeligt ønske i befolkningen, at undervisningen i og på dansk udvides, og at magistraten og deputeretkollegiet har besluttet at rette en henstilling herom til kongen under dennes næste ophold i Sønderborg. Man tør dog ikke tage stilling til, om der skal tages skridt til en virkeliggørelse af dette ønske straks eller først efter en fredsslutning.⁵⁴⁾

Magistratens forslag møder stærk modstand hos skolekollegiet. Det indvender, at mange borgere i byen lægger så stor vægt på kundskaber i tysk, at de lader deres børn få privatundervisning i dette sprog, idet de ikke anser skolens tyskundervisning for at være tilstrækkelig. Det hævdes endvidere, at man ved en ændring af skolesproget vil berøve fattigfolk muligheden for at erhverve sig de kundskaber i tysk, som nu engang er nødvendige. Påstanden, at ingen af sprogene under de nuværende forhold læres ordentlig, betegnes som urigtig. Netop på grund af deres kendskab til begge sprog har unge mennesker fra Sønderborg let ved at få ansættelse hos forretningsmænd i Hamburg og hertugdømmerne. Der lægges dog ikke skjul på, „at begge sprog — således som det er tilfældet i det slesvigske overhovedet og vel i alle grænselande — sjæl-

dent tales rent, og at de, som ikke har lejlighed til fortsat at øve sig i brugen af sproget, glemmer det meste af, hvad de har lært i skolen“. Den foreslåede indførelse af dansk skolesprog i elementarklasserne betegner skolekollegiet som „rent ud ødelæggende“. „At enkelte lykkeligt har overvundet vanskelighederne ved overgangen fra et skolesprog til et andet, er dog bestemt ikke tilstrækkelig begrundelse for nu at fremkalde disse vanskeligheder — som vil være næsten uovervindelige for det store flertal af middelmådige hoveder — hvor de ikke er tilstede. Dette vil imidlertid ske, hvis man lader undervisningen foregå på dansk i elementarskolerne, men paa tysk i de højere klasser. Den tid, hvor barnet allerlettest vænnes til brugen af to sprog, udnytter man ikke; i stedet forbinder man overgangen fra et sprog til et andet med et lærerskifte, der — som vel enhver kan indse — altid i begyndelsen sætter børn i 9—10 års alderen tilbage“. Ikke af angst for at forsøge noget nyt, men ud fra den overbevisning, at indførelse af dansk skolesprog i elementarklasserne vil være til skade for hele skolens undervisning, anmoder skolekollegiet derfor om, at tysk bibeholdes som skolesprog i elementarklasserne, ligesom det ønsker at beholde frie hænder m. h. t. undervisningen i historie og geografi.⁵⁵⁾

Noget resultat i form af en udvidelse af den dansksprogede undervisning synes kancelliets initiativ ikke at have ført til. Årsagerne hertil kan være mange; her må det være tilstrækkeligt at henvise til krigen og de spændte politiske forhold, der gjorde den yderste forsigtighed i et så ømtåleligt spørgsmål nødvendig. Der skulde imidlertid ikke gå ret mange år, før magistraten så sit ønske om bedre kår for det danske sprog opfyldt, og det i et omfang, som man i 1848 næppe havde drømt om.

III.

Tiden mellem krigene.

Treårskrigenes udfald fik vidtrækkende konsekvenser for det sønderjyske skolevæsen. Med de ændrede politiske forhold var endelig vejen banet for den indsættelse af modersmålet i dets ret i landsdelens kirke, skole og retsvæsen, som gentagne gange tidligere havde været under overvejelse, men aldrig var blevet til virkelighed.

De sproglige reformer, der fandt sted indenfor det sønderborgske skolevæsen i de første år efter krigen, var ikke isole-rede foreteelser, men led i den omfattende plan for en for-danskning af det nord- og mellemslesvigske skolevæsen, hvis egentlige ophavsmand og iværksætter var sønderjyden *Th. A. J. Regenburg*. Det må dog pointeres, at det i hvert fald for de nordslesvigske købstæders vedkommende overlodes de lokale myndigheder — in casu skolekollegierne — at afgøre, hvilket omfang reformerne skulde have. For Sønderborgs vedkommen-de må borgmester *Hilmar Finsen* særligt fremhæves som den, hvem det i første række skyldes, at reformerne her fik så gen-nemgribende en karakter, som tilfældet blev.

Optakten til reformerne var et møde den 20. novbr. 1850, hvori magistratens og deputeretkollegiets medlemmer deltog, og hvor amtmand Heltzen fik vedtaget en beslutning om det ønskelige i, at dansk og tysk blev ligeberettiget i kirkelig hen-seende, og at der indførtes dansk undervisningssprog i *elemen-tarklasserne*. I de højere klasser skulde der foreløbig kun finde en forøgelse af undervisningstimerne i dansk sted, og først når eleverne fra elementarklasserne rykkede op i disse klasser, skulde dansk her i det mindste ligestilles med tysk. En anbefa-ling af en af 49 af byens mest ansete borgere til magistraten indgiven adresse af lignende indhold blev samme dag af kirke-og skolekollegiets flertal indsendt til regeringskommissionen.¹⁾

¹⁾ H. Hjelholt: Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—64), s. 26. Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indkomne sager til skolekollegiet 1848—58.

I et brev til Regensburg af 21. novbr. 1850 skriver Heltzen, at der under forhandlingerne var yttret frygt for en pludselig forandring i de højere klasser; han havde dog søgt at gøre det begribeligt, at det var detailspørgsmål, som der naturligvis

*Hilmar Finsen,
Borgmester i Sønderborg 1851—1864*

måtte tages hensyn til under udførelsen. Heltzens brev indeholder iøvrigt et forslag til sproglige reformer indenfor den offentlige skole, der er af mere vidtgående karakter end det af kirke- og skolekollegiet officielt indgivne. Han udtaler, at der bør indføres dansk skolesprog i elementarklasserne straks og i de højere klasser efterhånden som de elever, der har fået dansk undervisning i elementarklasserne, rykker op, men at der af skolekollegiet ved sagens ordning bør sikres eleverne solide kundskaber i det tyske sprog.²⁾ Der er altsaa her ikke tale om en ligestilling af dansk

og tysk i de højere klasser, men om en overgang til rent dansk undervisningssprog.

Dette Heltzens private forslag fulgtes ganske i regeringskommissionens resolution af 14. decbr. 1850 om kirke- og skolesproget, hvor det om skolen hedder:

„I Sønderborgs borger- og almueskoler skal for fremtiden det danske sprog være undervisningssprog; som sådan skal det i elementarklasserne indføres straks, i de højere klasser efterhånden som de, der i elementarklasserne have modtaget under-

²⁾ H. Hjelholt: Den danske Sprogordning, s. 26.

visningen på dansk, rykke op i samme. Det tyske sprog vedbliver at være en af de væsentligste læregenstande“.³⁾

Der nedsattes umiddelbart herefter en kommission, bestående af den konstituerede borgmester, provsten, hovedpræsten, en af lærerne og en rådmand, til at undersøge, hvorledes forandringen af skolesproget bedst vilde kunne realiseres. Efter at denne kommission den 24. januar 1851 havde afgivet sin betænkning, vedtog skolekollegiet en indstilling, bag hvis indledningsord man bemærker den nylig tiltrådte borgmester Finsens mere radikale indstilling til problemerne: „Da ved indførelsen af dansk som skolesprog intet andet hensyn bør komme i betragtning end det, om børnene er i stand til at modtage undervisningen på dansk, og skolekollegiet har forvisset sig om, at dette er tilfældet, tror det at handle i overensstemmelse med regeringens hensigt ved at indstille, at dansk fra april måned d. a. gennemføres som skolesprog for *alle* skolens klasser, og at dets gennemførelse altså ikke sker successive, som bestemt i resolutionen af 14. 12.“. Dette kan så meget lettere lade sig gøre, som heller ikke hensynet til lærerne gør nogen successiv overgang til dansk skolesprog nødvendig, idet samtl. skolens nuværende lærere, med undtagelse af første elementarlærer Jacobsen, der på grund af alder og svagelighed uden hensyn til den forestående reform har ønsket at erholde sin afsked, skriftligen have erklæret for os, at de tror sig i stand til at besørge undervisningen, når skolesproget straks bliver dansk; dog har rektor Peters forbeholdt sig ret til i overensstemmelse med sin bestalling at benytte, i det mindste i den første tid, den danskeksaminerede seminarist, han er forpligtet til at holde som underlærer for det danske sprog ved undervisningen i flere af de reglementerede discipliner“. Det foreslås endvidere samtidig med indførelsen af dansk skolesprog at

³⁻⁴⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indkomne sager til skolekollegiet 1848—58.

foretage forskellige praktiske ændringer i skolevæsenets organisation.⁴⁾

I overensstemmelse med skolekollegiets forslag approberes den 21. marts 1851 et „regulativ for staden Sønderborgs skoler“, hvis væsentligste indhold er følgende:⁵⁾ Fra begyndelsen af skoleåret 1851 deles borgerskolen i to sideordnede skoler, en drenge- og en pigeskole, *i hvilke undervisningen meddeles på dansk*. Drengeskolen består af fire opadstigende klasser: elementarklassen for elever i 6—9 års alderen, nederste mellemklasse (9—11 år), øverste mellemklasse, hvori eleverne går fra de er 11 år, og hvor de bliver til deres konfirmation, eller hvorfra de i 13-års alderen rykker op i over- (d. e. rektor-)klassen. Pigeskolen består af: en elementarklasse (6—9 år), en mellemklasse (9—12 år) og en overklasse (12 år til konfirmationen). Undervisningen besørges af 6 faste lærere: 4 drenge- og 2 pigelærere samt en hjælpelærer i pigeskolen. Rektorposten besættes med en teologisk kandidat eller en kandidat, der har bestået en af staten anerkendt pædagogisk eksamen, de øvrige lærerstillinger med eksaminerede seminarister. Skolens faste lærere er berettiget til at give privatundervisning og må hertil benytte skolens lokaler. Derimod kan der ikke oprettes private skoler uden skolekollegiets tilladelse. Skolens øverste ledelse har skolekollegiet. Det daglige tilsyn med skolen føres af byens to præster. Der undervises i drengeskolen 6, i pigeskolen 5 timer dagligt. Undervisningsgenstandene er: i elementarklasserne: religion, dansk, skrivning, regning og sang samt historie, geografi og naturhistorie i form af forstands- og hukommelsesøvelser; i drengeskolens nederste mellemklasse samt i pigeskolens mellem- og overklasse: religion, dansk, tysk, historie, geografi, naturhistorie, skrivning, regning og sang; i drengeskolens øverste mellemklasse udvides undervisningen med geometri og i overklassen med engelsk, naturlære og matematik. Undervis-

⁵⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Diverse skolesager 1850—77. (Læg: 1859).

ningen i geografi må i overklassen foregå på tysk, for at eleverne kan få øvelse i at tale dette sprog, og i regning skal hovedvægten lægges på handelsregning.

Det offentlige skolevæsens fordanskning gik i Sønderborg ikke — som tilfældet var i de fleste andre sønderjyske byer — hånd i hånd med en udrensning i lærerpersonalet. Ingen lærere blev her afskediget på grund af deres nationale indstilling eller manglende kendskab til det danske sprog. Det vidner om stor liberalitet hos de nye mænd i skolens styre, at f. eks. to af skolens lærere, som i 1848 havde givet tydeligt udtryk for deres tyske sympatier ved at nægte at underskrive en af øen Als' samtlige indbyggere til centralmagten i Frankfurt indgiven adresse⁶⁾, blev siddende uantastet i deres embeder, og at rektor Peters fik lov til fortsat at virke som skolens leder, til trods for at han aldrig lærte at tale ordentlig dansk.⁷⁾ Vistnok alle de „gamle“ lærere, der gik over under de nye forhold, virkede ved skolen gennem hele mellemkrigsperioden. Herudover ansattes der i tiden 1851—64 9 lærere ved skolen. Af disse var 4 født i kongeriget, 4 i Nordslesvig og 1 i Flensborg, og alle var de uddannet paa kongerigske seminarier. Et tydeligere udtryk for nyorienteringen indenfor skolevæsenet kan næppe tænkes!

Efter at det tyske sprogs herredømme i den offentlige skole var brudt, havde det kun eet tilholdssted tilbage: *privatskolerne*. I de foregående afsnit er de såkaldte biskoler gentagne gange blevet omtalt. De dreves af private, men havde en halv-officiel karakter, idet de hovedsageligt virkede og var anerkendt som forskoler til den offentlige skole og var underkastet en skarp kontrol. Herudover synes der ikke at have eksisteret private skoler under nogen form i det 18. årh. og det 19. årh.s første årtier. Efter at biskolerne var blevet nedlagt i 1819 og erstattet af elementarklasser indenfor den offentlige skoles

⁶⁾ Tyske kancelli. I. A. D. Sønderborg by. Skolesager. 1668, 1753—1848. A. Normsager 1753—1848 (Rigsarkivet).

⁷⁾ Bertha Hahn: Minder fra Sønderborg og Als, s. 7.

rammer, synes der imidlertid hurtigt at være opstået private skoler i egentligste forstand i form af pigeinstitutter og pøgeskoler. 1837 var antallet af sådanne privatskoler 3. Den ene af dem frekventeredes udelukkende af piger, den anden af piger og smådrengene og den tredje udelukkende af smådrengene.⁸⁾ Iøvrigt foreligger der ingen oplysninger om disse skoler og deres undervisning fra tiden før 1848. Det kan således ikke med bestemthed siges, i hvilket sprog deres undervisning er blevet meddelt. Der kan dog næppe være tvivl om, at det tyske sprog har været absolut dominerende her ligesåvel som i den offentlige skole. Om forholdet et par år efter treårskrigen afslutning (1852) meddeler to indberetninger fra skoleinspektørerne oplysninger.⁹⁾ Der er da i byen 6 privatskoler med ialt 164 elever, hvoraf ca. $\frac{1}{3}$ er under den skolepligtige alder. Om rektor *Peters'* private drengeinstitut gives der ingen oplysninger. Om undervisningen i de øvrige skoler meddeles følgende: I *Anna Maria Dame's* privatskole, der efter sin bestemmelse står ved siden af elementarskolerne, er der ingen faste regler for undervisningssproget; hvilket sprog der undervises på afhænger af, hvilken lærebog, der bruges i det pågældende fag; derfor foregår f. eks. regneundervisningen på tysk. Dog har lærerinden hidtil udelukkende talt tysk med alle børnene i de første to år af deres skolegang, da hun mener, at børnene på den måde opnår lige stor færdighed i begge sprog. I *Helena Kaestel's* skole, der hovedsageligt besøges af småbørn, læres den lille katekismus i begge sprog, ligesom begge salmebøger bruges. Iøvrigt omfatter undervisningen læsning, skrivning, regning samt øvelser i at skrive efter diktat. Diktatskrivningen foregår afvekslende på begge sprog, mens der ugl. læses 4 timer tysk og kun 2 timer

⁸⁾ Visitsatsindberetn. 1837 (Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 43).

⁹⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indkomne sager til skolekollegiet 1848—58.

dansk. Som begrundelse herfor anfører lærerinden, at hun har erfaret, „at et dansktalende barn ved at læse tysk vinde tillige i færdighed for det danske, men ikke omvendt“.¹⁰⁾ Også i denne skole tales der tysk i regnetimerne, fordi der anvendes tyske regnebøger. Det bemærkes, at forældrene i reglen ønsker, at deres børn får øvelse i at tale tysk. I *Brigitte Wolff's, I. D. Hansens og Hamdorff's* enkes privatskoler, der nærmest er at betragte som forskoler til elementarskolerne, begynder børnene med tysk undervisning. Først når de har lært at stave tysk, begynder der på undervisning i dansk stavning. Når de således er tilstrækkeligt øvede i at stave i begge sprog, går der over til tysk og derefter til dansk læsning. som så drives skiftevis, således at enten halv- eller fjerdedelen af timerne benyttes til dansk, resten til tysk læsning og skrivning. I de tre skoler findes enkelte børn, som på forældrenes forlangende kun lærer tysk, derimod er der kun een dreng — i B. Wolff's skole — som alene skal have dansk undervisning. — Til disse 6 skoler kommer en af skrivemester *Hans Ahlmann* oprettet og ledet privat pigeskole, som af borgmester Finsen den 21. novbr. 1852 betegnes som „et tysk, rent tysk privatinstitut med 1 a 1½ times undervisning om ugen i dansk, uagtet han [Ahlmann] selv er lærer ved byens offentlige danske skole“.¹¹⁾

Det vil af ovenstående fremgå, at privatskolelederne i byen kun i ringe grad havde forstået at drage lære af de ændrede politiske forhold og de forlængst fuldbyrdede reformer indenfor byens offentlige skolevæsen. Det var imidlertid ikke i overensstemmelse med skoleautoriteternes ledende principper

¹⁰⁾ Denne iagttagelse foranledigede flg. skarpe bemærkning fra borgmester Finsen: »Hvad Helena Kaestel's personlighed, navnlig dygtighed til at forestå en skole, angår, turde der efter den mærkværdige erfaring, hun har gjort om tysk læsnings indflydelse på et dansktalende barn, muligvis være anledning til at undersøge, hvorvidt en skole kan betros hende« (Betænkn. vedr. privatskolerne af 21. 10. 1852 i: Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indkomne sager til skolekollegiet 1848—58).

¹¹⁻¹⁴⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indkomne sager til skolekollegiet 1848—58.

for skolevæsenets fordanskning at tolerere hverken hel- eller halvtyske privatskoler, og vilde privatskolelederne ikke af egen drift foretage den fornødne ændring af skolesproget, måtte myndighederne gribe ind. Grundlaget for en aktion mod de tyske privatskoler havde skolekollegiet i det nye skoleregulativs paragraf 6, hvorefter der krævedes tilladelse fra kollegiet til at oprette private skoler. Om de principper, som bør lægges til grund ved meddelelsen af denne tilladelse skriver borgmester Finsen den 21. oktbr. 1852:¹²⁾ „I en dansk by som Sønderborg, hvor borgerne — i det mindste med undtagelse af en eller anden ganske enkelt, der er tilflyttet byen fra fremmede steder — ere komne ud over den illusion, som et tysksindet embedshierarki tidligere holdt dem i, at de selv vare tyske, men hvor hos de mindre oplyste den fordom for en del er bleven tilbage, at den finere eller fornemmere dannelse, der naturligvis er vidt forskellig fra den virkelige dannelse, kun kan erhverves ved en tysk undervisning, navnlig fordi den fattigere befolkning ikke forstår det tyske sprog — i en sådan by bør skoleundervisningen væsentligen meddeles i det danske sprog, og de autoriteter, der føre tilsyn med skolerne, bør ikke lempe undervisningen efter den nævnte tåbelige fordom, men søge at helbrede denne ved sand oplysnings udbredelse. Dette hensyn ligger til grund for vort nye skoleregulativ og bør efter min mening ligeledes blive det afgørende for privatskolernes vedkommende. Ingen privatskole bør derfor efter min mening approberedes af skolekollegiet, uden at undervisningssproget i samme væsentligen er dansk. Hertil henregner jeg, at i det mindste religionen og historien foredrages for eleverne udelukkende på dansk, samt at derhos det danske sprog læres disse grammatikalsk; derimod forekommer det mig, at man uden fare kan tilstede under den nuværende overgangsperiode, at geografi, regning og skrivning samt fremmede sprog indtil videre læres på tysk. Forsåvidt spørgsmålet drejer sig om elementarundervisningen, der skal meddeles

ganske små børn, er det sikkert tåbeligt at ville bibringe barnet denne i et andet sprog end dets modersmål og endnu tåbeligere at meddele den i 2 sprog; jeg stemmer derfor for, at ingen elementarskoler tilstedes i nogen privatskole uden på dansk. At benytte katekismus, psalmebøger eller overhovedet lærebøger i religionen til sprogøvelser, så at disciplene afvekslende lærer disse på tysk og på dansk, forekommer mig i høj grad forargeligt: Enten er et barn her i byen tysk eller dansk; i første tilfælde er det, hvad dets modersmål angår, fremmed her, men af sådanne børn findes der heller ikke, såvidt mig bekendt, et eneste her i byen, og i så fald kan byens skoler, være sig private eller offentlige, ikke indrettes efter dets specielle tarv, eller når det er dansk, kan skolekollegiet ikke forsvare, at det bliver undervist anderledes, end det sømmer sig et dansk barn, nemlig i dets modersmål. Altså elementar- og religionsundervisningen må, efter min overbevisning, her i byen *udelukkende* være dansk; og dette må være en nødvendig betingelse for at nogen privatskole kan erholde den fornødne sanktion af skolekollegiet. Det er en selvfølge, at ingen skolebestyrer kan gøre undtagelse herfra med hensyn til nogetsomhelst barn, om dettes forældre end måtte stille et sådant forlangende“. Disse synspunkter tiltrædes af skolekollegiets øvrige medlemmer med undtagelse af pastor Jensen. Han mener ikke, at det tilkommer skolekollegiet at gribe ind i privatskolernes indre forhold. Dets myndighed må indskrænke sig til en undersøgelse af lærernes dygtighed, inden tilladelsen til at holde privatskole gives, samt en kontrol af undervisningens resultater. „Sålænge disse svarer til billige fordringer og især sålænge de børn, som skulle gå over fra en privatskole til den offentlige, ikke står tilbage for dem, der fremgår af den offentliges tilsvarende klasse, er det, tror jeg, ikke kollegiets sag, hvorledes dette resultat opnås. Jeg ser her en grænse for øvrighedens rådighed og forældrenes frie bestemmelse, hvis overholdelse jeg holder for

såre vigtig og som, forsåvidt jeg ved, altid er respekteret i Danmark“.¹³⁾

Der bliver imidlertid ikke taget nogen notits af disse indvendinger. Den 15. januar 1853 overdrager skolekollegiet borgmester Finsen at udarbejde forslag til et særligt regulativ for byens privatskoler efter de principper, han havde fremsat i sin ovenfor refererede skrivelse; dette approberes den 1. febr. og træder i kraft den 1. april samme år.¹⁴⁾ Dets vigtigste bestemmelser er følgende:

„Ret til at holde privatskole er betinget af skolekollegiets tilladelse. Denne meddeles efter indgiven ansøgning og vil ikke kunne forventes, uden at den vedkommende godtgør at være det danske sprog fuldkommen mægtig, samt ligeledes, såfremt privatskolen skal omfatte børn over 9 år, at have fornøden kendskab i det tyske sprog“.

Undervisningssproget er dansk. Denne regel gælder udelukkende og ufravigelig for al elementarundervisning (c: for undervisning af børn under 9 år). Ligeledes sker undervisningen i religion, historie og regning udelukkende i det danske sprog.¹⁵⁾ Derimod kan skolekollegiet gøre undtagelser fra reglen om dansk undervisningssprog m. h. t. de øvrige fag, forsåvidt det drejer sig om undervisning af børn over 9 år.

Alle privatskoler står under tilsyn af den offentlige skoles inspektører.

I henhold hertil indkommer så til skolekollegiet 9 ansøgninger om tilladelse til at holde privatskole. 7 af ansøgnin-

¹⁵⁾ Om årsagen til, at man ønsker dansk sprog anvendt i regneundervisningen skriver borgmester Finsen 29. 1. 1853: »Hvad derimod reglen om dansk undervisningssprog i regning angår, anser jeg dette for nødvendigt, navnlig af hensyn til den kendsgerning, at alle danskta-lende her i byen, som ikke specielt har lagt vind på at benytte de danske tal, tæller fra 1—39 på dansk og derefter på blandet dansk og tysk, navnlig således at de benytter de tyske benævnelser for tierne og de danske for enerne, t. ex. »to og siebzig« — og denne konfuse talbrug vil efter min mening ikke kunne hæves uden ved udelukkende dansk undervisning i regning«. (Sønderborg præstearkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indk. sager til skolekollegiet 1848—58.)

gerne gælder tilladelse til at holde skoler for børn under 9 år. De bevilges alle på de i regulativet anførte betingelser. Lærer *J. Petersen* ved den offentlige skole får tilladelse til at holde en privatskole med udelukkende dansk undervisningssprog, og skrivemester *Ahlmann* får lov til at fortsætte sin private pige-skole på betingelse af, at kun undervisningen i geografi, natur-historie og tysk (5 timer ugentlig) meddeles på tysk. To pri-vatskoler var allerede i forvejen approberet af skolekollegiet, nemlig rektor *Peters'* drengeinstitut, hvor der i alle fag med undtagelse af bibel- og verdenshistorie samt regning under-vistes på tysk, og jomfru *Helene Christensens* pigeinstitut, hvor dansk var undervisningssproget i alle fag.¹⁶⁾

Det er tidligere omtalt, at der i 1851 samtidig med indfø-relsen af dansk skolesprog foretoges forskellige forandringer i den offentlige skoles organisation. Bortset herfra skete der ingen ændringer i skolens struktur i første halvdel af 50'erne. Dette skyldes ingenlunde, at skolen nu i alle henseender for-måede at opfylde de krav, der kunde stilles til den, men snar-rest skoleledelsens erkendelse af, at de vanskeligheder, som et så radikalt skridt som en ændring af undervisningssproget uvægerligt måtte medføre, skulde overvindes, inden man kun-de skride til yderligere ændringer af rammerne for skolens arbejde. Der var nemlig forhold indenfor det offentlige skole-væsen, som gav anledning til utilfredshed. Således havde det vist sig umuligt indenfor rektorklassens rammer at meddele den højere real-undervisning, som det havde været hensigten at give plads her, og som der måtte være plads til i den offent-lige skole, hvis den skulde opfylde de fordringer, man med rimelighed kunde stille til den. Ligeledes var der i alle skolens klasser børn, som — dels på grund af forældrenes forsømmelig-hed og dels fordi de hveranden uge arbejdede i fabrikkerne —

¹⁶⁻¹⁸⁾ Sønderborg præstearkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indk. sa-ger til skolekollegiet 1848—58.

ikke stadigt søgte skolen, hvilket naturligvis virkede i høj grad hemmende på undervisningen.

Disse mangler søgtes i 1856 afhjulpet ved oprettelsen af en „*betalende klasse*“ for drenge over 12 år med en videregående undervisning end folkeskolens og af en særlig klasse for „*forsømte og forsømmelige børn*“, også kaldet *fri-* eller *halvdagsskolen*. Samtidig nedlagdes den i 1851 etablerede 3. drengeklasse, og dennes lærer overtog undervisningen i friskolen. I denne optoges iøvrigt dels børn, som, fordi de arbejdede i fabrikkerne eller af andre lignende grunde, kunde få tilladelse til kun at gå i skole hveranden dag, dels børn, som utilbørligt forsømte skolen, og eleverne kunde herfra flyttes over i de andre klasser ved eksamen. Ved den betalende klasse ansattes ingen særlig lærer, idet timerne fordeltes mellem alle skolens lærere og byens præster. Undervisningen her omfattede foruden de almindelige skolefag engelsk, fransk og tegning, og betalingen sattes til 1 rdl. månedlig, dog således at en ottendedel af pladserne var fripladser, og at der kunde gives moderation, når to eller flere brødre samtidig besøgte klassen.¹⁷⁾

Oprettelsen af de to nye klasser fik officiel stadfæstelse ved approberingen af et nyt „*regulativ for staden Sønderborgs offentlige skoler*“ den 29. maj 1858.¹⁸⁾ Udover bestemmelserne vedrørende de to nye klasser indeholder dette regulativ iøvrigt kun lidet nyt: Den i 1851 nedlagte skolekommission genindføres i omtrent samme skikkelse og med de samme funktioner som tidligere, idet man håbede, at der igennem den kunde skabes forøget interesse for skolevæsenet hos borgerne, og at der kunde gennemføres en mere effektiv kontrol med forsømmelserne. Endvidere fastslås det, at skolens lærere fremtidig ikke antages til nogen bestemt klasse, men ansættes til skolekollegiets disposition med forpligtelse til at undervise 33 timer ugentlig. Herved opnåedes, at man kunde sikre den enkelte lærer for den klasse, hvortil han egnede sig bedst, og at der

åbnedes mulighed for en eventuel indførelse af faglærersystemet.

Friskolen havde stor tilgang af elever — 1859 havde den 50, 1862: 70 og 1864: 72 elever¹⁹⁾ — og øvede en gavnlig indflydelse på undervisningen og skolegangen. Derimod viste det sig snart, at der ved nedlæggelsen af tredje drengeklasse var taget for store sparsommelighedshensyn. Dels kunde klassen ikke undværes som mellemlid mellem elementar- og kantorklassen, „idet børnene nu må blive et årstid længere i den første og komme ligeså længe for tidligt i den sidste, hvilket har til følge, at begge disse klasser får alt for mange uensartede elementer og må holdes delt i to afdelinger, hvilket atter virker hemmende på undervisningen“, dels var antallet af elever i drengeklasse steget så stærkt, at en forøgelse af deres antal var nødvendig.²⁰⁾ 1861 vedtoges derfor oprettelsen af en ny drengeklasse og ansættelsen af yderligere en lærer ved drengeskolen. Samtidig indførtes et helt nyt fag i skolen, idet den nyansatte lærer som særlig forpligtelse påtog sig „i sommermånederne at meddele samtlige drengeklasseens elever undervisning i *gymnastik*, der tidligere ikke har været undervisningsfag ved den herværende offentlige skole”.²¹⁾ Da det følgende år viste sig nødvendigt at skaffe yderligere undervisningslokaler ved opførelsen af en anden etage på Wilhelmine-skolen, indrettedes også her et gymnastiklokale. Samme år — 1862 — indførtes faglærersystemet i de to øverste drengeklasser, der havde vist sig ikke at svare til de fordringer, der kunde stilles til dem, således at sognepræsten overtog religionsundervisningen her og de forskellige lærere de fag, i hvilke de bedst kunde undervise.²²⁾

¹⁹⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73; M. Mørk Hansen og C. L. Nielsen: Kirkelig Statistik over Slesvig Stift II, s. 82.

^{20, 21)} Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Diverse skolesager 1850—77.

Den vigtigste nydannelse indenfor skolen i disse år var dog oprettelsen af en *realskole* i 1862. Det havde allerede ved den „betalende klasse“s oprettelse i 1856 været tanken, at denne skulde udvikle sig til en realskole med adgang for både større og mindre drenge og eventuelt piger. Klassen vandt imidlertid ikke større tilslutning — 1859 havde den 17, 1862: 20 elever²²⁾ — vel nok hovedsageligt, fordi man af sparsommelighedshensyn havde fordelt undervisningen mellem skolens i forvejen stærkt optagne lærere i stedet for at ansætte en selvstændig lærer ved klassen. 1862 omdannedes den derfor til en realskole med egen bestyrer. Denne lønnedes med en årlig gage af 500 rigsdaler + skolepengene, men skulde selv lønne de hjælpe-lærere, han måtte behøve. Den faste gage erklærede Sønderborg sparekasse sig villig til at udrede de første ti år; yderligere bevilgedes der skolen et statstilskud på 300 rdl., og byen beko-stede brændsel, lys og forskellige undervisningsapparater. Som bestyrer antoges en cand. phil. *Bruun*, der var ansat ved en af Københavns offentlige skoler.²³⁾

Bevægelserne i den offentlige skoles *elevtal* i tiden mellem krigene er ganske ejendommelige. 1845 havde skolen som tidligere nævnt 650 elever. I 1855 er elevtallet sunket helt ned til 465.²⁴⁾ I de følgende år holder det sig på dette niveau og stiger så atter stærkt fra omkring 1860, så at skolen i 1864 kan mønstre samme elevtal som i 1845, nemlig ca. 650.²⁵⁾

Den bemærkelsesværdige tilbagegang i periodens første halvdel kan ikke forklares ud fra en tilsvarende bevægelse i befolkningstallet.²⁶⁾ Da den derimod falder sammen med en

²²⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73. — Til byggeriet på »Wilhelmineskolen« bevilgedes af statskassen 1.000 rdl., sparekassen i Sønderborg ydede et rentefrit lån på 2.000 rdl., resten af omkostningerne udrededes af bykassen.

²³⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73.

²⁴⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73; Sønderborg præstearkiv. Besondere Schulsachen 1864, 1865 og 1866.

²⁵⁾ Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73.

²⁶⁾ M. Mørk Hansen og C. L. Nielsen: Kirkelig Statistik over Slesvig Stift II, s. 82.

stærk stigning i antallet af private skoler, vil det være rimeligt at søge årsagen til nedgangen i en øget konkurrence fra det private skolevæsens side. Det er ovenfor omtalt, at der i 1837 var 3 private skoler i byen. I 1852 er antallet af privatskoler imidlertid steget til 7 med over 110 elever i den skolepligtige alder. 1853 er der 11 privatskoler i byen, 1855 er deres antal atter sunket til 9 og de holder sig på dette tal perioden ud.²⁶⁾

En sammenstilling af den offentlige skoles elevtal 1845 og 1855 giver flg. resultat:

	1845	1855	difference
Øverste drengeskoler	150	179	+ 29
— pigeskoler	180	158	- 22
Elementarklasserne	320	128	- 192

At tilbagegangen således udelukkende ramte pige- og elementarklasserne og var særlig udpræget for de sidstes vedkommende er et yderligere indicium for, at det er i forøgelsen af privatskolernes antal, grunden til nedgangen i den offentlige skoles elevtal må søges. Indenfor privatskolerne var det nemlig pige- og småbørnsskolerne, der var absolut dominerende, hvilket følgende tal vil vise:

	Drengeskoler	Pigeskoler	Småbørnsskoler
1837		1	2
1852	1	1	5
1853	1	3	7
1855	1	2	6
1862		2	7

Noget endeligt bevis for, at det er den øgede konkurrence fra privatskolernes side, der er skyld i den synkende tilgang

²⁷⁾ 1845 havde byen 3.299, 1855: 3.997 og 1860: 3.894 indbyggere. (Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig (1864), s. 385).

²⁸⁾ Sønderborg byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indk. sager til skolekollegiet 1848—58; Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73.

til den offentlige skole i 50'erne, kan dog ikke føres, da det nøjagtige antal elever i privatskolerne på de forskellige tidspunkter ikke kendes.²⁹⁾ Af samme grund er det umuligt at sige, om det er på baggrund af synkende tilgang til privatskolerne, at væksten i den offentlige skoles elevtal fra o. 1860 må forklares; dette er dog antagelig tilfældet.

Det lader sig iøvrigt ikke gøre at anføre nogen bestemt grund til det private skolevæsens opblomstring i 50'erne. En vis rolle må de ændrede *politiske forhold* antages at have spillet. Man kan således ikke se bort fra, at det offentlige skolevæsens fordanskning kan have forårsaget oprettelsen af tyske privatskoler eller øget tilgangen til de bestående.³⁰⁾ Dette gælder dog fortrinsvis tiden til 1853, da også privatskolerne blev dansksprogede. Selv efter den tid kan politiske forhold imidlertid have spillet ind, idet der i flere af privatskolerne var indrømmet undervisningen i og på tysk en større plads end i den offentlige skole, og privatskolerne jo udmærket kunde ledes i tysk ånd, selvom undervisningssproget var dansk — hvilket ikke godt kunde være tilfældet for den offentlige skoles vedkommende.³¹⁾ Bertha Hahn anfører således i sine

²⁹⁾ Der foreligger kun spredte tal til belysning af privatskolernes størrelse. 1855 var der således ialt 90 elever i rektor Peters' drengeinstitut og jomfru Støvrings og mad. Diedriksens pigeinstitutter; 1859 og 1862 havde de to pigeinstitutter tilsammen hhv. 62 og 67 elever, og 1864 opgives det samlede antal elever i den kommunale realskole og de 2 private pigeskoler at være ca. 90. (Generalsuperintendentens arkiv. Abt. 18 (A VI) nr. 44. 1851—73. M. Mørk Hansen & C. L. Nielsen: Kirkelig Statistik over Slesvig Stift II, s. 82).

³⁰⁾ At det offentlige skolevæsens fordanskning har givet tyske privatskoler vind i sejlene synes at fremgå af en skrivelse fra pastor L. P. Christensen af 15. 12. 1852, hvor det i anledning af en klage, der var fremsat over, at skrivemester Ahlmann fortsat opretholdt sit rent tyske privatinstitut, hedder, at Ahlmanns formål hermed på ingen måde har været at modarbejde det danske, men »ene og alene... at fortjene penge«. (Sdbg. byarkiv. XIX. Kirke- og skolesager. Indk. sager til skolekollegiet 1848—58). Der må således have været grundlag for spekulation i trangen til tysk undervisning.

³¹⁾ Om den tysksprogede undervisnings omfang i rektor Peters' og skrivemester Ahlmanns privatskoler jfr. s. 242 f.; i den offentlige skole (÷ elementarklasserne) indskrænkede tyskundervisningen sig til 4 timer ugentlig (Sdbg. præstearkiv. Besondere Schulsachen 1864, 1865 og 1866).

„Minder fra Sønderborg og Als“, at det ene private pigeinstitut i byen lededes af en dansk, det andet af en tysk bestyrerinde. „Til disse valfartede pigebørnene efter forældrenes standpunkt, og det var meget sjældent, at de to sæt havde noget at gøre med hverandre, også uden for skoletiden“. ³²⁾ I det store og hele må det dog have været andre forhold, der har begunstiget privatskolevæsenet i den her behandlede periode, uden at der herom kan siges andet, end at de gunstige konjunkturer i 50'erne i hvert fald må have spillet en rolle i den forbindelse.

Når der ses bort fra den store reformperiode i begyndelsen af det 19. århundrede, kan der ikke være tvivl om, at årene 1850—64 har været den paa forbedringer rigeste og i det daglige arbejde mest frugtbringende tid i byens offentlige skolevæsens historie. Man tænke blot på de i det foregående omtalte mange praktiske ændringer i skolens struktur, oprettelsen af nye klasser, indførelsen af nye fag m. m. Og så stilles alt dette dog i skygge af den begivenhed, som må betegnes som den vigtigste i skolens 300-årige historie overhovedet, nemlig indførelsen af dansk undervisningssprog. Det er hævet over enhver tvivl, at uoverensstemmelsen mellem folkesprog og skolesprog i det lange tidsrum fra reformationen til 1851 har været til ubodelig skade for skolens undervisning, og at den i væsentlig grad har vanskeliggjort elevernes tilegnelse af lærestoffet — for slet ikke at tale om den indflydelse, de forkvalede sprogforhold har haft på den nationale udvikling i byen. Indførelsen af dansk skolesprog betød et radikalt brud med en århundredgammel tradition. Det mødtes vel nu og da med modstand, men dets betydning for skolens arbejde som helhed og for byens nationale liv kan ikke undervurderes. Desværre blev den danske skole i Sønderborg i første omgang kun et intermezzo af kort varighed. 1864 betød ikke blot en tilbagevenden til de gamle forhold, men også en skærpelse af disse,

³²⁾ Anførte sted, s. 9.

idet det tyske sprog i skolen, hvor det tidligere havde rådet som følge af gammel slendrian, nu bevidst blev udnyttet som germaniseringsmiddel. Først i 1920 kunde man fortsætte arbejdet, hvor man slap i 1864, og den forløbne tid har vist, at mændene fra tiden mellem krigene havde ret, når de hævdede, at kun hvor der er absolut overensstemmelse mellem folkesprog og skolesprog, vil skolen kunne få sin fulde betydning.